

Denna PM innehåller uppgifter som har framkommit i arbetet med en vitbok om romer.

Uppgifter ur kartläggningar av romer

Inledning

Tusentals personer i Sverige har under hela 1900-talet registrerats som "tattare" och "zigenare". Första initiativet till en systematisk kartläggning togs av en statlig utredning i början av 1900-talet och därefter har ett flertal inventeringar ägt rum. Det är uppenbart att arbetssätt med kartläggning av romer har överlevt strukturomvälvande samhällsförändringar som det tidiga 1900-talets demokratiseringsprocesser och senare årtiondens välfärdsbygge.

Detta kapitel beskriver flera systematiska kartläggningar av romer som går långt in i vår närtid. Syftet är inte bara att beskriva kartläggningen med avseende på vad som faktiskt registrerades och beskrevs om enskilda individers bakgrund, karaktär och beteenden, utan också att söka svar på frågan om vad som har motiverat upprättandet av dessa register. Kapitlets framställning bygger på en genomgång av Fattigvårdslagstiftningskommitténs kommittéarkiv, Socialstyrelsens arkiv, Arbetsmarknadsstyrelsens arkiv, Zigenarutredningens kommittéarkiv, Nordiska museets arkiv, Stockholms stads arkiv och Malmö stads arkiv.

Vitboken beskriver svenska förhållanden. Register som kodar eller anger etnisk tillhörighet, är eller har dock inte varit unikt för Sverige. I början av 1900-talet tog flera europeiska länder initiativ till statistiska underlag som användes som verktyg i åtgärder mot romers existens.¹ I Tyskland inrättades en ”zigenskt informationsbyrå” med uppgift att registrera alla romer i landet. Romer förklarades vara ett hot som man måste försvara sig mot. Särskilt varnades för ”rasblandning”. Registren kom att utgöra underlag för att identifiera och deportera romer till koncentrationslägren.²

Den offentliga statistiken med registrering av olika uppgifter har en lång historia i Sverige. Redan 1749 inrättades Tabellverket och drygt hundra år senare, år 1858, dess efterföljare Statistiska Centralbyrån (SCB). Historikern Henrik Höjer har i sin avhandling analyserat statistikens roll i 1800-talets nationsbygge. Statistikens huvudområde var befolkningen, den faktor som under 1700-talet sågs som viktigast för allmänt välstånd och framåtskridande. Kyrkans folkbokföring var en utgångspunkt för faktainsamlandet och för folkbokföringen. Denna folkbokföring överfördes år 1991 från kyrkan till skattemyndigheten. Höjer menar att med ökade kunskaper om demografiska, ekonomiska och sociala förhållanden skulle gemensamma nationella referensramar skapas och därmed skulle ”en form av nationalanda” uttryckas. Med statistikens hjälp kunde man också mäta sig med andra nationer i den internationella tävlingen om framgång och tillväxt. Statistiken sågs som oantastlig och som en sann skildring av verkligheten. Från

---

¹ Norge, Finland, Bulgarien, Tyskland och Skottland är några av de länder som under 1900-talet har registrerat romer.

² Jansson, Karl-Axel och Schmid, Karl-Axel (2005) ”Före folk mordet” i *Ett fördrivet folk. Antologi om förtryck och diskriminering av romer/zigenare/resande*, (red. Jansson och Schmid) sid 24-26; se även sid 70 i samma antologi; Barsony, Janos och Agnes Daroczi (2004) ”Chronology – the Pharrajamos in the Third Reich” i *Pharrajamos, the Fate of the Roma During the Holocaust*, red (Barsony, Janos och Agnes Daroczi) sid 13; Johansen, Jahn Otto (2008) Sigoyerne ”Furfulgt i århundrer” i *Folk mordens svarte bok* red. Bernt Hagtvet; Bruchfeld, Stéphane & Levine, Paul A (2010) *Om detta må ni berätta. En bok om förintelsen i Europa 1933-1934*, sid 16.

1800-talet och framåt gav den också underlag till myndigheter och staten så att de kunde avgöra vad de ansåg behövde göras för att främja samhället.³

De senaste årens forskning har omprövat statistikens begrepp och visat på att disciplinering och underordning ofta utgjort centrala teman i den. Statistiken har analyserats som sociala konstruktioner och en del i maktutövning.⁴ Genom att studera kategoriseringar som väglett statistiska underlag kan man få kunskap om de ramar inom vilka myndigheter tänker och handlar och om de mönster och föreställningar som haft och alltså kan ha betydelse för minoriteters villkor.⁵ Med dessa utgångspunkter kommer vitboken att synliggöra vilka perspektiv och målsättningar som varit vägledande i kategoriseringsprocessen av romer.

---

³ Höjer, Henrik (2001) *Svenska siffror. Nationell integration och identifikation genom statistik 1800-1870*.

⁴ Lökke, Ann (1998) "1800-talets Danmark – ett exempel på social kategorisering vid livets gränser." *Historisk tidskrift*, nr 4.

⁵ Se Harvard, Jonas och Nilsson, Torbjörn (2011) "Det offentliga tryck. Källorna som styr svensk historieforskning" i *Dolt i offentligheten. Nya perspektiv på traditionellt källmaterial*, sid 170.

Fattigvårdslagstiftningskommittén 1907-1921

Den första statliga utredning som gav myndigheter i uppdrag att genomföra inventeringar för att registrera romer i Sverige var Fattigvårdslagsstiftningskommittén. Kommittén tillsattes 1907 och lade fram fyra betänkanden.⁶ Kommitténs sista betänkande SOU 1923:2 *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, blev den första i en hel rad utredningar om en lagstiftning om lösdriveri. Lagstiftningen skulle överleva en bra bit in på 1900-talet – faktum är att det skulle till ytterligare sex offentliga utredningar och dröja ända fram till 1965 innan lösdriverilagen avskaffades. Historikern Johan Edman menar att den då kom att ersättas av en snarlik lag om ”samhällsfarlig asocialitet”. Det är först i samband med 1982 års socialtjänstreform som den kom att avskaffas helt.⁷

I början av 1900-talet framhölls i flera motioner, utlåtanden, betänkanden och debatter i riksdagen att ”tattarnas” levnadssätt utgjorde en fara för samhället. En återkommande fråga handlade om hur ”tattarna” och ”zigenarna” kunde inarbetas i samhällsordningen. Diskussionerna handlade till stor del om gruppen romers vilja, eller snarare ovilja, till arbete. Lösdriveri och brottslighet ansågs vara två sidor av samma mynt och därför var fostran till arbetande medborgare central.⁸

---

⁶ Redan 1911 lade kommittén fram ett förslag till alkoholistlag, 1915 förslag till fattigvårdslag och lagstiftning rörande minderåriga förbrytare, 1921 avgav man ett betänkande om den offentliga barnavården och 1923, förslag till revidering av 1885 års lösdriverilag.

⁷ Edman, Johan (2008) ”Lösdrivarlagen och den samhällsfarliga lättjan” i *Villkorandets politik: Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu*.

⁸ Bidrag till Sveriges officiella statistik, Kungl. Maj:ts Befallnings Håfvandes femårsberättelse 1886-1890, se särskilt Hallands läns beskrivning, Statistiska centralbyrån (1895), sid. 8, Andra kammarens motion nr 70, 1897; Kommittébetänkande nr II 1900; Betänkande och förslag angående vanartade och i sedligt afseende försummade barns behandling, s 110-117; Kyrkoherde Kronvalls skrivelse 1911 och häradshövding Kronlunds skrivelse 1917 i SOU 1923:2; Andra kammarens motion nr 234, 1921, Andra kammarens protokollnr 17, 1921, s. 133-140, Andra kammarens tillfälliga utskott nr 2 1921.

En riksdagsledamot menade i en motion som behandlades i riksdagen runt sekelskiftet att samhället hade ett ansvar för "tattarnas" villkor.

"Det borde icke längre gå an att behandla dessa olyckliga endast såsom en besvärlig samhällsohyra, den man, för så vidt ske kan, söker göra sig utaf med, utan människokärleken och barmhertigheten bjuda, att man anser att behandla dem såsom medmänniskor, dem som man vill göra i någon mån delaktiga i samhällets förmåner och rättigheter, naturligtvis under förutsättning att de efter förmåga skola arbeta."⁹

Om personer hade möjlighet att mantalsskrivas och på så sätt tillgång till god fattigvård och skolgång skulle levnadsvillkoren för dessa personer avsevärt förbättras, menade ledamoten.

Riksdagsbehandlingen av motionen visar att motionärens hållning mötte invändningar. Första kammaren framhöll att "tattarnas" levnadssätt utgjorde en samhällsfara och förordade i stället åtgärder som på sikt skulle utrota "tattarnas" levnadssätt:

"Den enda åtgärd, som kan på ett fullt verksamt sätt motarbeta och småningom utrota de s.k. tattarnes och med dem jämförliga personers kringflackande och oordentliga lefnadssätt, är att undandraga deras barn från föräldrars och anhöriges inflytande (...)om barnen vid tidiga år skiljas från den vanartiga skaran vid tidiga år och öfverlemnas till uppfostran inom en anstalt eller hos enskilda personer på en ort, der föräldrarne icke pläga uppträda kunna de uppfostras till ordentliga och arbetssamma medborgare."¹⁰

I en motion till 1921 års riksdag framhölls, med rasbiologiska argument, behovet av åtgärder som skyddar samhället och

---

⁹ Andra kammarens motion nr 70, 1897.

¹⁰ Första kammarens tillfälliga utskott nr 1, utlåtande nr 6. 1897. Frågan hänsköts till Kommittén för beredande af uppfostran åt minderåriga förbrytare samt vanartade och i sedligt avseende försummade barn, se kap 3 om rasbiologins framväxt där betänkanudet utgångspunkter och syn på romer behandlas utförligare.

nationen från ”tattare” och ”zigenare.” I motionen yrkades åtgärder som syftade på ”samhällets befriande från zigenare och andra tattare”:

”Man måste (...) se detta spørsmål från rashygienisk synpunkt, om man tar sikte på en nations framtida lycka. Se t.ex. hur Amerika obönhörligt avvisar från landstigning sådana invandrare, som genom blodsblandning kunna försvaga eller rent av förgifta folkstammen.”¹¹

Det var tonläget i början av 1900-talet som utmynnade i de utgångspunkter och arbetssätt som vägledde Fattigvårdslagstiftningskommitténs arbete. Betänkandet *Förslag till lag om lösdriverares behandling*, SOU 1923:2, innehöll förslag till revidering av 1885 års lösdriverilag och i den definierade kommittén de personer som identifierades som ”tattare” och ”zigenare”. Kommittén menade att ”tattarna” var en blandras mellan ”zigenare” och svenskar, vilket förklarade att ”tattarna” till stor del var bofasta och hade assimilerats, något som ”zigenarna” inte ansågs ha gjort.¹²

Kommittén ansåg dock att ”tattarna” också var en ”samhällsfara” och ”inom vissa orter ett avsevärt men för den bofasta befolkningen.”¹³ Kommitténs framställning av problemet och dess diskussioner om åtgärderna säger en del om den öppet fientliga hållningen mot romer i Sverige på 1920-talet:

”De åtgärder mot tattare, vilka under tidernas lopp vidtagits såväl hos oss som i andra länder, hava i allmänhet icke visat sig effektiva (...) Skall något kunna vinnas, måste det ske genom en serie av åtgärder, som på samma gång taga sikte på en möjlig utväg för dem att livnära sig och med obeveklig stränghet ingripa mot deras vagabondliv. Ur rashygienisk synpunkt hävdas, att dessa individers inblandning i den svenska folkstammen innebär en försämring av

---

¹¹ Andra kammarens motion nr 234, 1921.

¹² SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdriverares behandling*, sid 89.

¹³ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdriverares behandling*, sid 84.

vår folkkras. Härmed må nu vara hur som helst, ty i stort sett saknas för närvarande möjligheter att förhindra det. Då det i de flesta fall gäller svenska medborgare, kan utvisning av dem icke äga rum. Lika litet låter det sig göras att genom några direkta eller indirekta åtgärder utrota dem.”¹⁴

Kommittén ansåg därför att ”lösningen av tatarfrågan” stod att finna i att ”med eller mot tattarnas vilja inarbeta dem i samhällsordningen” och att inskränka romers traditionella näringar genom olika förordningar om handel och lösdriveri.¹⁵ Med andra ord menade kommittén att ”tattare” borde kriminaliseras ytterligare, då de underförstått till sin natur var kriminella. Deras medel borde beslagtogs eftersom de hade förvärvat på ”ohederligt” sätt – något som kommittén antog då de var ”tattare” och därmed kriminella. Antagandet att ”tattare” var kriminella och det outtalat rasbiologiska argumentet till detta fick således stå som förklaring till och bära upp varandra. Det blev en självbekräftande rundgång i kommitténs resonemang, något som senare också går att skönja i argumenteringen för vilka personer som utsattes för sterilisering.¹⁶

Kommittén ägnade många sidor i betänkandet åt att beklaga sig över romers levnadssätt. Den förväntade sig att en fortsatt tillämpning av lösdriverilagen samt hot om att med stöd av barnavårdslagen skilja barnen från föräldrarna, på sikt skulle kunna få romer att leva ett liv ”under mer ordnade former”:

”En viss benägenhet att börja ett liv under mera ordnade former torde ock vara att förvänta, därigenom att vid ett fortsättande av kringstrykarlivet lösdriverlagen hotar dem själva och deras barn kunna med barnavårdslagen tagas ifrån dem.”¹⁷

---

¹⁴ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 85

¹⁵ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 86 och 89. Se kapitel 8 Ingridanden i försörjningsmöjligheter som beskriver vilka hinder romer har mött i sina möjligheter att försörja sig.

¹⁶ Se kap 5 Sterilisering och tvångsomhändertagande av barn där detta utvecklas och preciseras.

¹⁷ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 89.

Kommittén ansåg även att ”zigenare” var en mindervärdig ras, men problemen med den gruppen var av en annan art än ”tattarna”. Genom att konsekvent försvåra ”zigenarnas” levnadsvillkor hyste kommittén förhoppning om att de självmant skulle lämna landet:

”Då zigenarnas inordnande i samhället hos oss synes vara ett olösligt problem, är enda utvägen att på ett eller annat sätt få zigenarna ut ur landet. Då de flesta av dem torde vara svenska undersåtar och i allt fall deras medborgarrätt i annat land svårligen låter sig bevisa, kan deras försvinnande ut landet icke nås på annat sätt, än att så starka inskränkningar läggas på deras rörelsefrihet, att de finna med sin egen fördel förenligt att lämna landet och utvandra till ett land med för dem gynnsammare förhållanden.”¹⁸

Kommittén framhöll att det egentligen var i och med dess arbete med inventeringar som problemen med den så kallade ”tattar- och zigenarfrågan” kunde formuleras och nödvändiga åtgärder vidtas:

”Det nu för första gången gjorda försöket att samla material för frågans bedömning [...] som erhålls ur de inkomna uppgifterna, giva klart vid handen, att det rör sig om ett spörsmål, vars lösningar icke vidare låter avvisa sig. De rop på tingens ordning, som då och då hörs från landsbygden, få icke förklina ohörda [...] [och] om möjligt hindra dem att fortsätta med sitt hittillsvarande levnadssätt.”¹⁹

Kartläggningarnas syften och aktörer

Vid fyra tillfällen tog Fattigvårdslagstiftningskommittén initiativ för att myndigheter skulle inventera romer i landet. Vid de två senare inventeringarna underställdes frågan statsrådet, tillika chefen för dåvarande kungliga Socialdepartementet. Genom skrivelser tillät statsrådet kommittén att genomföra

¹⁸ SOU 1923:3, *Förslag till lag om lösdrivares behandling* sid 89.

¹⁹ SOU 1923:2, sid 86.

undersökningar beträffande förekomst av ”tattare” och ”zigenare” i landet.²⁰

Den första inventeringen gjordes i samband med att Fattigvårdslagstiftningskommittén tillsattes 1907/08. Kommittén skickade enkäter till landets fattigvårdsstyrelser med frågor om vilka som hade sökt stöd av fattigvården. I formuläret efterfrågades särskilt i vilken utsträckning romer hade sökt detta stöd. Ett stickprov av svaren från socknarna i Jönköpings län, Hallands län och Malmöhus län visar att i ingen av dessa socknar gjordes noteringar om att romer fick stöd av fattigvården.²¹ I betänkandet återfinns heller inga uppgifter från denna inventering om att romer sökte eller fick fattigvård.²²

Den andra inventeringen genomfördes samtidigt med ett formulär som kommittén skickade till landets polismyndigheter. Kommittén begärde in upplysning om hur lösdriverilagen hade tillämpats mellan åren 1905-1907 och sökte särskild information om personer som var ”tattare” och ”zigenare”. I betänkandet SOU 1923:2 presenterade kommittén uppgifterna från landets polismyndigheter i en tabell över lösdriveri. Man presenterade också hur många romer som under nämnda period hade anhållits för lösdriveri.²³

1921 tog Fattigvårdslagstiftningskommittén initiativ till ett tredje frågeformulär som landets pastorsämbeten skulle svara på.²⁴ Inventeringen syftade denna gång till att få ”klarhet rörande de vägar, på vilka man bör inslå, då det gäller att ingripa mot tattarnas och zigenarnas landstrykeri och samhällsvådliga levnadssätt”. Av det skälet begärde kommittén uppgifter för en ny inventering om dessa gruppers antal, sysselsättning och

²⁰ Skrivelse till Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet den 30/11 1922, YK 213:A1, Riksarkivet,

²¹ Svar från fattigvårdsstyrelser till kommittén, YK 213: A1, Riksarkivet.

²² SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*.

²³ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 285 f.

²⁴ Frågeformulär till pastorsämbetena, YK 213: A1, Riksarkivet.

levnadsförhållanden.²⁵ Kommittén var medveten om att inte alla de personer som av kommittén betraktades som "zigenare" eller "tattare" var upptagna i kyrkoböckerna. Därför skulle pastorsämbetena ange de individer som "utan att kunna bestämt angivas som tattare eller zigenare, på grund av kringströvande levnadssätt eller eljest kunde betraktas såsom med dem jämställda."²⁶

Flera pastorsämbeten svarade Fattigvårdslagstiftningskommittén att en del personer möjligen var "tattare" men många var lösdrivare som inte gick att hänföra till "tattare" eller "zigenare". Andra beskrev "tattare" som landsplåga för den bofasta befolkningen och att "tattarnas" levnadssätt medförde att deras barns uppfostran och skolgång försumrades samt att "tattarna" skulle koloniserar i särskilt anvisade områden. Dessutom menade flera pastorsämbeten att polismyndigheterna hade mer kunskap om de förhållanden som kommittén ville ha besvarade.²⁷ Kommittén sammanställde enkätsvaren och presenterade i betänkandet en tabell där antalet "tattare eller med den likställda personer" presenterades länsvis.²⁸

Kommittén beaktade svaren från landets pastorsämbeten och önskade företa en ny inventering där formuläret nu skulle ställas till landets olika polismyndigheter. Hur nästa inventering skulle göras var enligt kommittén en fråga som även kunde vara intressant ur rasbiologisk synpunkt. Det var skälet till att kommittén föreslog att professor Herman Lundborg, chef på Statens institut för rasbiologi och "vår främste fackman", skulle delta i planeringen och genomförandet av en sådan undersökning.²⁹ Kommittén anhöll därför hos statsrådet och

²⁵ Skrivelse från Fattigvårdslagstiftningskommittén 30/1 1922 till Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet, YK 213: A1, Riksarkivet.

²⁶ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 338.

²⁷ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 338.

²⁸ SOU 1923:3, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 339.

²⁹ Protokoll från Fattigvårdslagsstiftningskommittén, den 4 november 1921, § 2, YK 213: A1, Riksarkivet.

chefen för Kungl. Socialdepartementet att Lundborg m.fl. skulle delta i utformningen av undersökningen. Kommittén kom dock att, efter att statsrådet hade förmedlat ekonomiska betänkligheter mot ett så allmänt uppdrag, återkalla framställningen. I stället anhöll kommittén om att lands- och stadsfiskaler samt polismän skulle genomföra en ”snävare” undersökning, vilket medgavs av statsrådet.³⁰

Kommittén ville nu ha svar på om det i polisdistrikten fanns några ”tattare” eller ”zigenare” boende samt hur deras boendeförhållanden såg ut. Kommittén ville även ha svar på om andra romer än de bofasta passerade genom distriktet. Likaså begärde man in omdömen om de romska barnens uppfostran och skolgång, uppgifter rörande åtal och bestraffningar för brott samt om romer som bodde i distriktet besökte andra distrikt. Avslutningsvis ville kommittén att polismyndigheterna skulle uppge vilka olägenheter som romer medförde samt om och i så fall vilka önskemål polisen hade om åtgärder mot romer.

---

³⁰ Protokoll från Fattigvårdslagstiftningskommittén den 30 januari 1922, § 2, sista stycket. YK 213: A1, Riksarkivet

Kommitténs syn på "tattare" och "zigenare"

Vad och vem såg Fattigvårdslagstiftningskommittén framför sig i de formulär som kommittén tog initiativ till? Forskning om rasism framhåller att en av dikotomiseringens grunder är en ytlig kategorisering utifrån utseende, med en föreställd "norm" som jämförelsepunkt. "De andra" tillskrivs vissa fenotypiska och/eller kulturella karaktäristika. Det normala sätts i relation till det definierade och kategoriserade samt till vad som upplevs som negativt.³¹ Med ledning av denna utgångspunkt är det relevant att synliggöra vilka begrepp och uttryck som kommittén använde i formuläret. Det sätt på vilket "tattare" och "zigenare" definierades och användes har betydelse för vad som på lokal nivå kom att undersökas.

Det är uppenbart att "tattare" och "zigenare" ansågs vara lätta att identifiera, definiera och avgränsa från övriga invånare. Formulären ger vidare vid handen att uppgifter efterfrågades om romer var ett problem eller en belastning för samhället och i vilka avseenden de skiljde sig från den svenska majoritetsbefolkningen. Således är frågorna om romer och deras levnadsförhållanden långt ifrån värdemässigt neutrala. Inventeringen blev en del av den statliga politiken kring uppdelning av befolkningen, där kunskap efterfrågades om befolkningens kvalitet och kvantitet. Romer förutsattes vara ett hot och ett samhällsproblem som kommittén efterlyste information om: Var fanns romer? Hur levde de? Vilka åtgärder önskade polisen att statsmakten skulle vidta mot dem?

---

³¹ Se Borevi, Karin och Strömblad, Per (2004) "Kategorisering och integration – en introduktion" i *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*, SOU 2004:48, sid 11 och Wigerfelt, Anders (2004) "Forskning och föreställningar – betydelsen av hur rasism definieras inom forskning och i utredningar, i *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*, SOU 2004:48, sid 23.

Svaren från polisdistrikten

Svaren från polisdistrikten sammanställdes av kommittén och några av svaren presenterades i sin helhet i det som kom att utgöra själva betänkandet. Kommittén sammanställde också, utifrån svaren, en tabell som angav antalet "tattare" och "zigenare" i landet.³² I en bilaga till betänkandet presenterade kommittén också en karta, där en svart markering angav var i landet som romer bodde.

En genomgång av de 680 svaren från polismyndigheterna, visar att drygt 200 var behäftade med mycket stigmatiserande föreställningar om romer. Flera polisdistrikt beskrev romers utseende som en av utgångspunkterna till distriktens missnöje med gruppen. Romer beskrevs överhuvudtaget i motsatsförhållande till den övriga lokalbefolkningens utseende, moraluppfattning, seder och levnadssätt. "Smutsiga", "fula", "opålitliga", "besvärliga", "ohederliga", "oärliga", "odågor", "samhällsvådliga" och "odugliga" är återkommande beskrivningar som landets polismyndigheter framhöll. I det följande återges några av svaren.³³

Flera polisdistrikt beskrev romers levnadssätt som en landsplåga eller som en "tattarplåga" i lokalsamhället. De beskrevs också som "parasiter" och en belastning för samhället.

Ett polisdistrikt ansåg att inga åtgärder skulle råda bot på den "landsplåga" som "tattarna" ansågs utgöra:

"Att genom lagstiftning råda bot för det onda vore omöjligt. En skärpning av lösdrivarlagen skulle knappast vara lycklig. Tattarna äro dock en fullständig landsplåga."

---

³² SOU 1923:2, sid 339 och 340.

³³ HV, Fattigvårdslagstiftningskommittén. Riksarkivet.

Andra distrikt menade att romer var ”fullständigt onyttiga människor” som borde ”utrotas”:

”Då de sålunda äro fullständigt onyttiga människor vore det från alla synpunkter önskvärt att, om så låter sig göra, med tjänliga medel fördrifva och utrota densamme.”

”De synas i allmänhet vara födda med dåliga anlag och äro ogärna sedda av ortsbefolkningen varhelst de förekomma. Ingen vill gärna använda personer ur deras stam i sin tjänst emedan de i allmänhet anses vara lata och opålitliga.”

Det kom också förslag till åtgärder som rörde förbud mot närings- och rörelsefrihet. Ökad kontroll genom registrering och föreskrivningar om särskilda tillstånd, pass och införandet av anmälningsplikt för romer, föreslogs också.

En del polisdistrikt förklarade att romer inte bodde i deras distrikt, eftersom det i distriktet hade utvecklats en praktik som försvårade romers möjligheter att överhuvudtaget vistas i distriktet. Ett distrikt menade att:

”Tack vare den allmänna ovilja som är rådande inom distriktet emot tattersällskap har någon egentlig olägenheter icke visat sig, måhända därigenom att något uppehåll ej sker.”

I ett annat distrikt tillämpades en liknande praktik:

”Här i staden torde kringresande zigenares delvis kunna förhindras därigenom att staden, så som nu ofta sker, ej vidare uthyr plats till dylika personer [...].”

Ett annat polisdistrikt skrev att:

”Genom en konsekvent genomförd, långvarig uppmärksamhet, ständigt anhållande för varje förseelse med ty åtföljande polisförhör, häktning eller varning för lösdriveri, hava samtliga tattare numer, med undantag av en familj, funnit för gott att lämna staden.”

Svaren synliggör dessutom det förhållande, som i vitbokens kapitel 7 om bostad utvecklas ytterligare, att det fanns en praktik som drev bort romer ut ur kommuner genom att försvåra deras möjligheter att få tillgång till bostad.

”Olägenhet uppkomma givetvis genom deras besök [...] vite för dem av byborna som hyser tattarsällskap.”

”[Av ortstidningarnas] annonsavdelningar, kungöres det vanligen, att den av byamännenn, som hyser tattare skall böta visst penningbelopp, varierande mellan 10 och 25 riksdaler.”

”Sedan kom.stämman 1919 genom upprop m.m. uppmanat sockenborna att icke hysa tattare, har tattarvandringarna här betydligt avtagit.”

”Genom att förmå jordägarna vägra upplåta plats för tältning åt dem [...] orten varit fri från deras besök.”

”Kommunen har beslutat att köpa ut tattarna[...]För att förmå dem att flytta från socknen för fattigvårdens skull har kommunen inköpt samtliga lägenheter, vilket haft till följd att tattarna flyttat därifrån.”

Praktiken att med vite fördriva romer och som hade utvecklats i en kommun borde legaliseras, menade ett distrikt:

”Ibland bestämma kommunerna viten för dem, som giva allmosor åt tattare och giva dem husrum, vilka viten naturligtvis icke kunna uttagas. Det vore dock av största betydelse, om kommunerna kunde fatta ett sådant lagligt beslut, då hade befolkningen vid tattarebesök något att skylla ifrån sig med.”

Av flera svar framgår att det inte fanns något klart samband mellan de polisdistrikt där romer bodde och de föreslagna åtgärderna. Det fanns flera distrikt, där romer inte bodde eller ansågs utgöra någon olägenhet. Ändå föreslog många av dessa distrikt åtgärder för att komma åt vad som uppfattades som en

”tattarplåga.” Ett polisdistrikt motiverade sin inställning med följande:

”Det är ju ändå otrevligt med dylika kringflackande personer och i allmänhet är nog deras påhälsningar mindre önskvärda.”

Ett annat distrikt, som inte hade några synpunkter eller önskemål om åtgärder, talade ändå om ”tattarplågan”:

”Här på orten har ej tattarplågan gjorts kännbar och därför föreligger inte några särskilda önskemål.”

Det vanligaste önskemålet som polisdistrikten uttryckte var att romers vandring skulle förbjudas eller hindras, vilket framkommer i 77 svar. Flera distrikt menade att lösdriverilagens bestämmelser borde skärpas, då de ansåg att romer medvetet kringgick dessa. Även önskemålet om att romer borde kontrolleras och åläggas uppehållsbok, anmälningsplikt eller liknande, är vanligt förekommande. Ett polisdistrikt framhöll:

”Såväl tattare som zigenare är ett opålitligt folk, varför bättre kontroll över detta folks kringvandring borde föreskrivas.”

Ett annat distrikt skrev att kontrollen över romer borde skärpas. Som skäl angavs att:

”Tattarna äro osnygga och överhuvudtaget otrevliga.”

I många distrikt önskade polisen lagstiftning som skulle försvåra romers möjligheter att få tillstånd att uppehålla sig i distriktet eller att få tillgång till ett boende. Flera polisdistrikt ansåg att romers barn skulle omhändertas, vilket uttrycktes genom följande:

”För att i en framtid få bort denna landsplåga, det allmänna önskemålet voro, dels att alla tattarens barn vid skolålderns början intagas i statsunderstödda skolor för lärande av något yrke.”

”Den mest effektiva åtgärden emot tatterna anser jag vara [...] att barnen togs ifrån dem och inackorderades hos lämpliga familjer.”

Andra åtgärder som föreslogs var utvisning, kolonisering, sterilisering och förslag som försvårade romers möjligheter att vara tillsammans med andra romer:

”Tattare och zigenare som icke äro svenska medborgare, böra givetvis ur riket utvisas.”

”Zigenare borde förbjudas inkomma i riket och behandlas såsom icke önskvärda utlänningar.”

”I den mån dylika individer icke kunna utvisas borde de genom statens försorg interneras för livstiden eller till dess de ville försörja sig som bofasta människor.”

”Zigenare, som icke äro svenska undersåtar, torde icke böra tillåtas inkomma i landet. Öfriga torde genom lag förbjudas vandra omkring. Tattare, som icke äro bofast, torde böra omhändertagas på arbetshem.”

”Kolonisering av zigenare torde vara enda verksamma medel mot deras kringströvande.”

”Där en zigenarsamling uppenbarar sig skulle den utan vidare få omhändertagas och med fångbevakning hemsändas.”

Ett polisdistrikt efterfrågade i sitt svar till Fattigvårdslagstiftnings-kommittén kraftfulla åtgärder mot romer:

”Då numer en stor del av zigenare råkat bli födda i Sverige och åberopa sig lagen om förvärfande af svensk medborgarrätt torde väl äfven vårt land få tåla att inom sig hysa dessa parasiter på samhällskroppen, och landets invånare få deras lättjefulla blod på sig

inympat. Alla här i Sverige ej födda zigenare böra såsom icke önskvärda hemskickas till det land, hvarifrån de inkommit, eller steriliseras. Förbud om äktenskapet mellan zigenare och rena arier borde stipuleras.”

I ett annat distrikt begärde polisen liknande åtgärder:

”Skyldighet att hava tillstånd att få kringvandra, sterilisering, förbud mot äktenskap mellan zigenare och svenskar, utfärdande av generellt förbud mot zigenarnas tillställningar, meddelande av särskilda föreskrifter om hästhandel, förbud för tatterna att idka gårdfarihandel.”

Kommittén tog i särskild ordning kontakt med polisdistrikten i Malmö, Jönköping, Göteborg, Ljusdal och Väddö för att få en mer omfattande utredning om romer som befann sig i dessa områden.

De rapporter som dessa polisdistrikt tog fram består av än mer detaljerade kartläggningar av romer med ingående levnadsbeskrivningar av många enskilda individer. Distrikten tog fram uppgifter om antalet romer i respektive distrikt, hur många som hade fått tillstånd för gårdfarihandel, deras familjeförhållanden, barnens närvaro i skolan, hur de försörjde sig, deras bostadsförhållanden, i vilken omfattning de fick besök av andra romer, information om vilken stad dessa romer kom från samt uppgifter om de fanns med i brottsregister.³⁴

Svartsjöanstalten tog, på eget initiativ, fram en ingående kartläggning av en familjs släktförhållanden och delgav den till kommittén. Kartläggningen innehöll en beskrivning av de romska familjemedlemmarnas utseenden och familjeförhållanden, samt även en kartläggning av var personerna hade vistats under ett antal år. Till kartläggningen bifogades ett

---

³⁴ HIV:2, Fattigvårdslagstiftningskommittén, Riksarkivet.

brottsregister.³⁵ De personer som beskrevs i Svartsjöanstaltens beskrivning av den romska familjen, presenterades i valda delar i Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkande.³⁶ Fadern i familjen beskrevs i betänkandet som:

”[t]yst och föga meddelsam samt med ett ansikte, oberört av alla hans känslöstämningar, är det svårt att förskaffa sig någon underrättelse om, vad som där finnes på djupet, och vad som letar sig fram över hans läppar, torde i de flesta fall vara mindre visst.”³⁷

Barnen i familjen beskrevs på följande sätt:

”De verka fysiskt klena och har ett typiskt lömskt utseende, som emellanåt återgiver ett kallt leende. [...] De äro fullkomligt obildbara och hava klen fattningsförmåga. Detta torde väl dock orsakas därav, att deras intressen står i uppenbar strid mot studier.”³⁸

Hur många?

Ett av syftena med Fattigvårdslagstiftningskommitténs kartläggning var att ta reda på hur många romer som fanns i landet. Kommitténs sammanställning av pastorsämbetenas svar visar att det fanns 1268 ”tattare” och ”zigenare” kyrkobokförda i landet och att det även fanns 235 personer som hade noterats som obefintliga. Pastorsämbetena redovisade att ytterligare 1072 personer var ”med tattare eller zigenare likställda.” Kommittén tolkade detta som ”att en del möjligen [var] att hänföra till tattare, men att åtskilliga [var] lösdrivare, som ej hava något att göra med zigenare och tattare.”³⁹

---

³⁵ Svartsjöanstalten, PM den 22 augusti 22, Fattigvårdslagstiftningskommittén, Riksarkivet.

³⁶ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*.

³⁷ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 356.

³⁸ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 361.

³⁹ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 338.

Polisdistriktet kom att lämna uppgifter om 1833 personer.⁴⁰

Polisens syn på "tattare" och "zigenare"

Polismyndigheternas svar visar att de i sina verksamheter delade in befolkningen i rasmässiga gruppstillhörigheter. I svaren till kommittén definierades återkommande "tattare" och "zigenare" som välvgränsade grupper i samhället. Romer ansågs vara av annan art än svenskar. Gemensamt för många svar är att kombinationen romers utseende och levnadssätt utgjorde en förklaring till polisens upplevda svårigheter med gruppen.

I polismyndigheternas svar speglas också romers villkor i lokalsamhället. Flera svar återger hur det i kommuner hade utvecklats en praktik som syftade till att fördriva dem och försvåra deras möjligheter att överhuvudtaget existera. De synliggör således också vilka gränser som lokalsamhället under denna tid satte upp mot romer och de kränkningar som romer utsattes för.

I flera svar påtalade polismyndigheterna att den då rådande lagstiftningen gjorde att dessa grupper kunde undandra sig myndigheternas och polisernas möjligheter att utöva tillsyn och att det därför behövdes åtgärder mot romer.

De stereotypa beskrivningarna av romer och de utestängningsmekanismer som många polisdistrikt förordade, legitimerade och bidrog till den fortsatta iveren att definiera romer som ett hot mot samhället. Socialstyrelsen formulerade det på följande sätt i sitt utlåtande 1924 över kommitténs betänkande:

"Inom samhället förefinnes ett icke obetydligt antal individer, som, utan att vara hemfallna under kriminellt ansvar, äro att anse ej blott

---

⁴⁰ SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*, sid 339.

såsom samhällsparasiter, utan även såsom uppenbarligen farliga för rättsordningens upprätthållande.”⁴¹

Kommitténs förslag mot ”tattare” och ”zigenare” lovordades av Socialstyrelsen som underströk att betänkandet ”erbjuder en mångfald belysande och intresseväckande uppgifter” men att det saknades ”förslag till någon mer fullständig och slutgiltig lösning av problemet.” Socialstyrelsen ansåg inte heller att den kunde ta ställning till detta ”svårlösta problem” utan att det behövdes mer studier i ämnet.⁴²

Lösdriverifrågan i statliga utredningar på 1920-talet

Några år senare, 1926, tillsattes en ny statlig utredning om lösdriverifrågan. Utredningen fick även i uppgift att se över Fattigvårdslagstiftningskommitténs förslag från 1907.

I utredningen hävdades återigen att ett problem var att ”tattarna” oftast undgick straff såväl som påföljder för lösdriveri. I och med polisreformen året innan, fanns större möjligheter att ingripa i enlighet med lagen.

”Skärpta åtgärder mot tattarna och zigenarna vara av behovet påkallat. Det levnadssätt, som särskilt en del av tattarna föra, innebär en betydande samhällsfara”.⁴³

De nyinrättade skyddshemmen för barn lyftes särskilt fram som en lyckad lösning i strävan att ”civilisera tattarbarnen” som konstaterades vara ett ”svårarbetat material”. Särskilt betydelsefullt var att i och med den nyligen utfärdade lagen om samhällets barnavård, hade möjligheten för att ingripa mot mot ”tattarnas” barn väsentligen ökat. Lika viktigt var att den

---

⁴¹ Socialstyrelsen (1924) Sociala meddelanden 1924:4, sid 367

⁴² Socialstyrelsen (1924) Sociala meddelanden 1924:5, sid 376.

⁴³ SOU 1929:9.

kommun där barnen vistades i kunde kräva ersättning av den kommun där barnet ägde hemortsrätt eller från staten. Detta trodde man i utredningen skulle göra fattigvårdsnämnderna mer benägna att ingripa mot "tattarbarnen" från främmande ort. Att uppmärksamheten i så hög grad riktades mot barnen förklarades med att dessa uppfostringsåtgärder hade "vida större utsikter att krönas med framgång än tvångsåtgärder mot de vuxna." Fattigvårdslagstiftningskommittén övriga förslag om systematiska åtgärder bedömdes vara alltför kostnadskrävande.⁴⁴

"Därest tattar och zigenarbarn, som vid späd ålder omhändertas jämlikt lagen om samhällets barnavård, kunde en följd av år erhålla uppfostran i dylika, särskilt för barn av tattare och zigenare avsedda barnhem, skulle ett betydelsefullt steg vara taget i riktning mot denna frågans lösning.⁴⁵

Som framgår av följande avsnitt i detta kapitel så avtog inte intresset för att med utgångspunkt i kartläggningar och statistiska underlag formulera negativa uppfattningar om romer efter 1920-talet. Framställningarna om behovet av kartläggningar av romer grundade sig många gånger på uppfattningen att de utgjorde en "plåga" och att barnen borde omhändertas och att gruppen borde utsättas för steriliseringar.

---

⁴⁴ SOU 1926:9, *Betänkande med förslag till om och behandling av vissa arbetsovilliga och samhällsskadlig m.fl. författningar*, sid 98-99; se även SOU 1929:9, *Betänkande med förslag till lagstiftning om åtgärder mot lösdriveri samt åtgärder mot sedeslöst leverne av samhällsskadlig art* som innehåller liknande formuleringar.

⁴⁵ SOU 1929: 9, *Betänkande med förslag till lagstiftning om åtgärder mot lösdriveri samt åtgärder mot sedeslöst leverne av samhällsskadlig art* sid 99.

Socialstyrelsen 1942- 1944

I början av 1930-talet kom statens inspektör för fattigvård och barnavård, tillika kansliråd, att med en skrivelse till Socialdepartementet, väcka frågan om behov av åtgärder för att ta itu med ”tattarna”. Inspektören menade att:

”tattarna har sedan århundraden genom sitt asociala levnadssätt vållat den övriga befolkningen i riket avsevärda olägenheter.”⁴⁶

Inspektören hävdade att de hittillsvarande åtgärderna inte hade haft någon effekt på ”tattarplågan” och han efterlyste därför att en statlig eller kommunal myndighet skulle få till uppgift att ”systematiskt kontrollera tattarnas liv och ingripa mot deras asociala tendenser”:

”Det [är] önskvärt att någon bestämd myndighet [får] särskilt uppdrag att i alla avseenden öva tillsyn över tattarna. För en dylik tillsyn torde erfordras ett centralt register över samtliga tattare i riket. Kostnaderna härför synas kunna hållas ganska låga.”⁴⁷

Inspektören framhöll att kommunerna åsidosatte sina befogenheter och skyldigheter att vidta åtgärder mot romska barn. Han menade att det fanns tillräckligt juridiskt stöd för att ingripa mot de förhållanden som barnen levde med, men att kommunerna av främst ekonomiska skäl inte gjorde det.

Skrivelsen gick på remiss till Socialstyrelsen, Skolöverstyrelsen, Lantbruksstyrelsen, samt länsstyrelserna i Stockholm, Jönköping, Kristianstad, Malmöhus, Hallands, Västmanlands, Kopparbergs, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens

---

⁴⁶ Skrivelse från G H von Koch till chefen för Socialdepartementet 3/12 1934 Socialdepartementets konseljakt, 25/9 1942 nr 101, sid 1, Riksarkivet.

⁴⁷ Skrivelse från G H von Koch till chefen för Socialdepartementet 3/12 1934 Socialdepartementets konseljakt, 29/9 1942 nr 101 sid 1, Riksarkivet.

län. Majoriteten av remissinstanserna tillstyrkte inspektörens begäran om en ny inventering. Flera av remissinstanserna påtalade dessutom behovet ett centralt register. I det följande återges några av instansernas synpunkter.

Västernorrlands länsstyrelse underströk vikten av ett kraftfullt statligt ingripande:

”Då såväl zigenare som tattare i stor utsträckning få anses vara typiskt asociala element med utpräglade dåliga rasegenskaper synes samhället, för skyddande av egna intressen, böra ingripa med kraft och därvid låta sådana maktmedel komma till begagnande, att vederbörande asociala tendenser i görligaste mån? betvingas.” [...] För detta ändamål torde ett centralregister över tattare [...] bliva av stort värde. Ett sådant register torde även utgöra en förutsättning för att ytterligare lagstiftning angående kontroll över tatterna skall kunna med framgång genomföras.”⁴⁸

Länsstyrelsen framhöll att ett av länets polisdistrikt, som hade yttrat sig över skrivelsen, inte hade en tilltro till att centralregister över antalet ”tattare” skulle vara en tillräcklig åtgärd. Istället förordades sterilisering av gruppen:

”Steriliseringsåtgärder såsom de enda verkligt effektiva åtminstone i viss mån borde tillgripas.”⁴⁹

Socialstyrelsen framförde i sitt remissvar en tveksamhet om det överhuvudtaget var möjligt att rikta åtgärder mot gruppen:

”Här [står] man inför ett specifikt rasproblem där ett för oss till kynne och läggning och därur framspringande livsföring främmande folkelement icke med fördel låter sig förenas med vår egen ras.”⁵⁰

---

⁴⁸ 18 juni 1935, remissvar från Västernorrlandslän, Socialdepartementets konselj 25/9 1942, nr 101, Riksarkivet.

⁴⁹ 18 juni 1935, remissvar från Västernorrlandslän, Socialdepartementets konselj 25/9 1942, nr 101, Riksarkivet.

⁵⁰ Yttrande från Socialstyrelsen till Socialdepartementet dat. 28 juni 1937, s 2, Socialdepartementets konselj 25/9 1942, nr 101, Riksarkivet.

Socialstyrelsen förordade därför ”ärftlighetsforskning”. Bakgrunden var att myndigheten inte var övertygad om att gruppen någonsin skulle kunna bli en del av samhället:

”[A]tt samhällsåtgärder, som ledde till, att dessa för oss främmande raselement närmare assimilerades, i längden skulle vara oss till gagn. Man löpte, synes det, risken, att de för oss främmande, konstitutiva lynnesträgen skulle leva kvar hos kommande, i det yttre assimilerade generationer och ge upphov till ett från vårt samhällsliv divergerande levnadssätt.”⁵¹

En rent yttre ”försvenskning av tattarnas livsföring” påverkade, menade Socialstyrelsen, inte de djupt liggande orsakerna till olikheterna mellan ”tattare” och ”svenskar” i kynne, intelligens och karaktär. Socialstyrelsen menade därför att man borde kunna överväga steriliseringsåtgärder:

”[i] de fall, där vederbörande äro oförmögna att ens elementärt fylla faders – eller moderskapets plikter, sådana dessa te sig enligt svensk åskådning.”⁵²

I Malmöhus län genomförde polisen, som en del i arbetet med att ta fram remissvaret, en katalog över ”tattarnas” antal i länet. Kyrkoherdar, folkskollärare och barnavårdsnämnder i Malmö gav också sin uppfattning och beskrivning av de problem som fanns i skrivelsen från statens inspektör för fattigvård och barnavård. Malmöpolisen samlade in dessa uppgifter och skapade ett kortregister om 1500 personer, där de äldsta uppgifterna var från 1790-talet. Med denna kartläggning ville polisen visa hur en enda ”tattare från slutet av 1700-talet gett uppgett upphov till inte mindre än 600 ättlingar. Till remissvaret fogades även

---

⁵¹ Yttrande från Socialstyrelsen till Socialdepartementet dat. 28 juni 1937, s 2, Socialdepartementets konselj 25/9 1942, nr 101, Riksarkivet.

⁵² Yttrande från Socialstyrelsen till Socialdepartementet, dat. 28 juni 1937, s 2, Socialdepartementets konselj 25/9 1942, nr 101, Riksarkivet.

fotografier och ett antal polisrapporter, som enligt polisen ”vederlä” tattarnas kriminalitet.⁵³

Socialstyrelsen skrev 1940:

”I nära sammanhang med frågan om allmänna profylaktiska åtgärder mot lösdriveriet och annan asocialitet står tatarproblemet. Det är allbekant, att tattarnas andel i kriminalitet och lösdriveri vida överstiger deras andel i befolkningstalet. Dråp, knivskärning och andra våldsbrott av tattare förekomma allt som oftast[...]. Åtgärder för att åstadkomma en social anpassning av dessa individer äro merendels fruktlösa, därför att deras förhållande till andra människor i stor utsträckning bestämmes av deras släktmentalitet och att de ofta sakna psykologiska förutsättningar för att en anpassning till gängse moralbildning och uppförandenormer. Både biologiskt och socialt utgöra de genomgående en belastningsfaktor för det svenska samhället.”⁵⁴

Den förebyggande mödra- och barnvården var på 1940-talet under uppbyggnad. Därför gav riksdagen Socialstyrelsen i uppdrag att såsom tillsynsmyndighet över mödravårds- och barnvårdsnämnden ta fram råd med enhetliga riktlinjer för mödravården. I Socialstyrelsen handbok för mödravård uttrycktes en oro för att den nya sociala reformen skulle missbrukas och leda fel. Romer var den enda grupp som utpekades. Socialstyrelsen ansåg inte att denna grupp skulle ha en självklar tillgång till mödrahjälpen.⁵⁵

Vid samma tid uppvaktade länsstyrelser, barnvårdsnämnder, fattigvårdsstyrelser, kyrkoherdar, folkskollärare, museiintendenter och privatpersoner genom skrivelser och kontakter Socialdepartementet och Socialstyrelsen. De beklagade sig över ”tattarnas” och ”zigenarnas” levnadssätt och krävde

⁵³ I yttrande från Malmöhus län till Socialdepartementet, dat januari 1936, Socialdepartementets konselj 25/9 1942, nr 101, Riksarkivet.

⁵⁴ Sociala meddelanden 1940, sid. 807.

⁵⁵ Se vidare i kap 6 om mödrahjälpens kopplingar till sterilisering.

skyndsamma åtgärder för att anpassa dem till samhället. Många av de inblandade påtalade vilka möjligheter en inventering av dessa grupper kunde medföra, men även problemen med en sådan inventering.⁵⁶ En forskare framhöll till exempel i sin skrivelse till Socialstyrelsen:

”Behovet av ett riksomfattande register över zigenare och tattare är ju tydligt.[...] [Då] skulle en verklig kontroll kunna komma till stånd.”⁵⁷

En barnavårdsnämnd uppvaktade Socialdepartementet och Statens Fattigvårds- och Barnavårdskonsulent med ett utlåtande om skäl för att en romsk kvinna borde utsättas för sterilisering. Det angivna skälet för en sterilisering var kvinnans arvsanlag:

”svårigheter att finna sig till rätta i det lagbundna kultursamhället. De individer som komma till världen under sådana förutsättningar bliva icke till glädje för vare sig själva eller andra. Även om man kan skaffa dessa barn goda fosterhem, alltså förbättra miljön, torde man ha allt skäl att befar att arvsanlagen äro starkare än miljön. Allt skäl som talar för att sterilisering bör vidtagas under förutsättning av [kvinnans] medgivande.”⁵⁸

I början av 1940-talet publicerades böcker och artiklar som gjorde anspråk på att kunna fastställa vilka ”tattarna” och ”zigenarna” egentligen var. Tidskriften *Allers* menade i en artikel

---

⁵⁶ En skrivelse till Socialdepartementet visar att en fängvaktare i sin tjänstgöring vid fängelset i Falun hade företagit en egen inventering av de personer som han hade identifierat som ”tattare” dat, 1943 12 07, Socialdepartementets konselj 25/9 1942, Riksarkivet. Skrivelse från Uddevalla stads socialbyrå, 24 december 1942, Skrivelse från Vendels Barnavårdsnämnd dag 23 november 1942. ; se även Sjögren, David (2010) *Den säkra zonen. Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913-1962*, sid. 150.

⁵⁷ Skrivelse till Kanslisekreterare Nils Moreau från Allan Etzler, 1942 03 16, Socialstyrelsens arkiv, H 10:6, Riksarkivet.

⁵⁸ ”Skrivelse från Barnavårdsnämnd [...] till Statens Fattigvårds- och barnavårdskonsulent” den 23 november 1942, Socialstyrelsens arkiv, 5:e byrån, H 10:6, Riksarkivet. I kapitel 6, Steriliseringar och omhändertaganden av barn, behandlas skrivelsen utförligare.

att alla egentligen visste vilka ”tattare” och ”zigenare” var och att de åtgärder som hittills hade vidtagits var alltför valhänta:

”Som väl var och en vet utgöra tatterna en blandras mellan zigenare och svenskar. Förr gjordes ingen åtskillnad mellan tattare och zigenare. Det är först på sistone man har börjat särskilja bastarderna från dess renrasiga fränder, vilkas ursprung och första hemvist förlorar sig i sagans dunkel.”⁵⁹

”Och mot allt detta ha myndigheterna till dags dato inte på något annat än att söka skapa ett riksregister över tattare och zigenare. Man har inte ens kommit sig för med att pröva det norska systemet med särskilda barnhem för tattarbarnen. Det började man med för en mansålder sedan, och man har idel goda erfarenheter av systemet. Det har naturligtvis, studerats av svenska sakkunniga, men iakttagelserna ha tydligen malts till atomer i den stora papperskvarnen.”⁶⁰

I boken *Tattarplågan* beskrev etnologen Carl Martin Bergstrand sin syn på frågan. Han menade att det var dåligt ställt med deras fostran och begåvning och ivrade för en definitiv lösning. Med det menade han ”tattarnas” försvinnande och föreslog bland annat sterilisering, lobotomering och internering.⁶¹

I Jönköping, som ansågs vara den stad där det bodde flest ”tattare” i landet, hade sysslomannen Tor Jacobsson, på uppdrag av stadens fattigvårdsstyrelse, undersökt förhållandena bland ”tatterna”. Hans slutsatser hämtade han från polisunderrättelser och polisregistraturer samt pastorsämbeten, skolmyndigheter, fattigvårdsnämnder och enskilda kommunalmän.⁶²

En inflytelserik folkskolelärare, fil. lic. Manne Olander, hävdade att ”tattare” och ”zigenare” var avsevärt mindre begåvade än

---

⁵⁹ 1942-10-06, ”Tatterna – svenska folkets problembarn” i Allers .

⁶⁰ 1942-10-06 ”Tatterna – svenska folkets problembarn” i Allers.

⁶¹ Bergstrand, Carl Martin (1942) *Tattarplågan*

⁶² Jacobsson (1944) *Om tatterna i Jönköping. Redogörelse för vissa, på uppdrag av Jönköpings Stads Fattigvårdsstyrelse företagna undersökningar*, se förordet.

svenskar.⁶³ Ohlander var föreståndare för hjälpskolan i Göteborg, aktiv skribent, drivande i skolans sortering, biträdande expert vid flera utredningar. Likaså var han redaktör för tidskriften *Hjälpskolan* samt gjorde anspråk på att undersöka ”tattarnas” begåvning. Ohlander undersökte detta genom två tillvägagångssätt. Dels genom att undersöka och spåra tre ”tattarsläkter” långt bak i tiden. Dels genom att skicka ett frågeformulär till ett 80-tal skoldistrikt med frågor om antalet ”tattarbarn” som det fanns i varje distrikt och hur många av dessa som gick i hjälpklass. Många av svaren innehöll inte bara information om eleverna vid skolorna utan även om släkter och familjer. Ohlander kom att samla informationen i personakter, vilket av Ohlander uppfattades som viktigt för att få en bild av familjernas moraliska och ekonomiska standard samt vilka som var ”tattare”.⁶⁴

”Då socialregistren därjämte lämna värdefulla överblickar över dessa familjers släktskapsförhållanden, är det möjligt att använda dem som utgångspunkt för vidare forskningar även i tattarnas vanligen tillkrånglade genealogi med särskild hänsyn till de arvsbiologiska synpunkterna. En dylik släktforskning, använd i nyssnämnda sammanhang, avslöjar i regel förr eller senare, att tatarmentaliteten icke är ett konstruerat komplex av ofördelaktiga egenskaper, som löst klistrats på vissa tivelaktiga personer, utan verkligen hänför sig till avkomling av tattare.”⁶⁵

Ohlander och folkskolläraren, senare rektorn Gull Börjesson, kom att spela en stor roll i den landsomfattande inventering som Socialstyrelsen företog i början av 1940-talet och där frågan om hur många romer som fanns i bland annat Göteborg ingick. Efter denna inventering fortsatte Börjesson och Ohlander att föra ett

---

⁶³ Se mer om Ohlander i vitbokens kap 8 om ingripanden i försörjningsmöjligheter.

⁶⁴ Axelsson, Thom (2013), *Tattare, zigenare och skolan 1940-1970*, sid 14-16. Dnr 2012/1804/DISK.

⁶⁵ Axelsson, Thom (2007), *Rätt elev i rätt klass: Skola, begåvning och styrning 1910-1950*, citat hämtat från sid 156.

register över tattare.⁶⁶ För elever som anmäldes till hjälpklass i Göteborg gällde att de, efter anmälan av en lärare, också skulle prövas av hjälpklassföreståndare, vilket under många år var Manne Ohlander. Ohlander hävdade att låg begåvning ansågs korrelera med ett omoraliskt leverne och stor fruktsamhet och dyra barnkullar. Bristen på intelligens ledde dessutom till att man, enligt Ohlander, var sämre lämpad att uppfostra barnen. Detta kostade samhället pengar, vilket kunde påvisas med hjälp av genealogiska undersökningar parade med intelligensmätningar och olika socialregister.⁶⁷

Att det fanns en koppling mellan romers etniska tillhörighet och begåvning menade även fångvårdaren Allan Etzler, som 1944 disputerade på en avhandling om "zigenarnas" ursprung:

"Tattarens intellektuella utrustning ligger delvis på ett annat, ett primitivare plan än den bofastes. Hans brist på social känsla gör honom oemottaglig för kunskaper och tankar, som ur vanlig samhällelig synpunkt äro självklara hos en normalt utrustad individ. Hans begåvning sitter i instinkten och i ögonen."⁶⁸

Skrivelserna och det allmänna debattklimatet spelade en roll i att Socialstyrelsen senare fick i uppdrag att genomföra en landsomfattande inventering. I sammanhanget kan det vara värt att notera att de aktörer som tog fram skrivelserna ingick i ett socialpolitiskt sammanhang och de bidrog till uppfattningen att romer ansågs utgöra ett stort samhällsproblem. Det är mot denna bakgrund som Socialstyrelsens kartläggning såväl motiverades som genomfördes.⁶⁹ Uppdragsgivaren var Regeringen som genom kungligt brev den 25 september 1942 gav

---

⁶⁶ Axelsson, Thom (2013), *Tattare, zigenare och skolan 1940-1970*, sid 24-25. Dnr 2012/1804/DISK.

⁶⁷ Axelsson, Thom (2007,) *Rätt elev i rätt klass: Skola, begåvning och styrning 1910-1950*, sid 168.

⁶⁸ Etzler, Allan (1944) *Zigenarnas och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk*, sid 173.

⁶⁹ "PM angående planläggning av undersökning rörande tattare och zigenare", sid 4. Socialstyrelsen, Socialvårdsbyrån, FXO:3, Riksarkivet.

Socialstyrelsen i uppdrag att ”verkställa en inventering av de tattare och zigenare som finnas inom riket, samt att till Kung. Maj:t inkomma med en redogörelse för resultatet därav.”⁷⁰

I en PM om planläggning av inventeringen uttryckte Socialstyrelsen syftet med undersökningen:

”Att ge begrepp om omfattningen av de sociala spörsmål, som kunna yppa sig beträffande tattare och zigenare i deras egenskap av specifika befolkningselement: uppdraget kan icke omtolkas att gälla en inventering av överhuvudtaget antalet individer, som genom asocialitet eller som genom sitt levnadssätt i allmänhet vålla olägenheter för den övriga befolkningen och för samhället. Vare sig tattarna från övriga invånare avvikande livsförsel går tillbaka till en ursprunglig skillnad i ras och kultur eller enbart härleder från sociala och ekonomiska miljöfaktorer, synes det icke heller kunna bestridas, att man har att göra med en speciell befolkningsgrupp.”⁷¹

Kartläggningen kom att genomföras drygt tjugo år efter att Fattigvårdslagstiftningskommittén hade presenterade sitt betänkande med förslag om ändringar av lösdriverilagen. Som framgår av PM:et uppfattade Socialstyrelsen att uppdraget skulle sträcka sig långt över att enbart fastställa gruppernas antal och spridning.

Samma år, det vill säga 1942, behandlade riksdagen en motion som innehöll en begäran om en särskild steriliseringslag som enbart skulle rikta sig mot ”tattarna”. Riksdagen hänvisade till att det pågick ett arbete vid Socialdepartementet om vilka åtgärder som skulle vidtas för en mer effektiv tillsyn över ”tattarna”:

”Efter samråd med chefen för Socialdepartementet är jag i tillfälle att meddela, att denne överväger att föreslå upprättandet av ett

---

⁷⁰ ”Angående uppdrag för socialstyrelsen att verkställa inventering av tattare och zigenare”, Socialstyrelsens arkiv, H 10:6, Riksarkivet.

⁷¹ ”PM angående planläggning av undersökning rörande tattare och zigenare”, sid 4, Socialstyrelsen, Socialvårdsbyrån, FXO:3, Riksarkivet.

centralt register, som kan tjäna till ledning vid bedömning av frågan om anordnande av sociala åtgärder med avseende å medlemmar av den angivna befolkningsgruppen, vilka genom sitt levnadssätt ge anledning härtill.”⁷²

Som en förberedande åtgärd till inventeringen genomförde Statens rasbiologiska institut, på uppdrag av Socialstyrelsen, en antropologisk undersökning av ”tattare” för att utreda huruvida ”tattare” var en ras eller inte. Frågan hade underställts Socialdepartementet som biföll förslaget och anslog medel till Statens rasbiologiska institut.

Vidare fick länsstyrelserna i Stockholm och Värmland i uppdrag att genomföra en försöksinventering. I uppdraget till länsstyrelserna bifogades en förteckning över 39 personer och 70 hembygdsföreningar som Nordiska museet hade föreslagit skulle anlitas såsom sagesmän vid inventeringarna i Stockholms och Värmlands län. Först sedan inventeringen i dessa län hade verkställts och analyserats avsåg Socialstyrelsen att verkställa inventeringen i övriga län.⁷³

Syftet med den rasbiologiska undersökningen av ”tattare” var att utreda ”tattarbefolkningens beskaffenhet”. Genom att söka klarhet om huruvida ”tattarna” härstammade från ”zigenarna” och om deras kroppars utseende skiljde sig från svenskars, bestämdes det att frågan skulle bli utforskad. Gunnar Dahlberg, som 1936 hade efterträtt Herman Lundborg på Statens rasbiologiska institution, verkställde den rasbiologiska undersökningen.

---

⁷² Första kammarens protokoll, nr 4, 1942:5 om *minskande av den s.k. tatarplågan*, se även Andra kammaren, lagutskottets utlåtande 1943 nr 41, bilaga 22 *Angående tatarfrågan*.

⁷³ Skrivelse från Socialstyrelsen till Länsstyrelserna i Stockholms och Värmlands län, 1943 09 20, Socialstyrelsens arkiv, H 10:6, Riksarkivet.

Rasbiologisk undersökning

Samtida forskning och den politiska diskussionen visar att det fanns en oro som var kopplad till kvalitén för den svenska folkstammen.⁷⁴ Frågan om hur ”tattare” och ”zigenare” skulle definieras var därför en fråga som samtida forskare och politiker ägnade mycket möda åt att vetenskapligt belägga. För att ta reda på vilka ”tattarna” och ”zigenarna” var, ansågs det viktigt att kunna ange kriterier för vem som var ”tattare” eller ”zigenare”.⁷⁵ Frågan om ursprung var viktig också i ett annat avseende: ursprunget avslöjade nämligen, menade många, graden av svenskhet och möjligheter till anpassning till den svenska kulturen och det svenska levnadssättet. Det biologiska ursprunget var således av politisk betydelse och åtgärder mot grupper i samhället avvägdes i förhållande till deras förväntade anpassning.

Socialstyrelsen var medveten om ursprungsproblematiken och därför anlätades statens rasbiologiska institut för att utröna om ”tattarna i antropologiskt avseende verkligen ha annan karaktär än svenska folket i genomsnitt.”⁷⁶ Socialstyrelsen ansåg att det var nödvändigt att få detta klarlagt innan en fullständig inventering av ”tattarna” skulle kunna genomföras.⁷⁷

Den rasbiologiska undersökningen genomfördes på 66 personer som var intagna på straffanstalter och alkoholistanstalter och som av anstalterna hade betecknats som ”tattare.” Vidare genomfördes undersökningen på personer som sökt stöd hos

---

⁷⁴ Se mer om detta i kapitel 4 om Inreseförbudet

⁷⁵ Bergstrand, Carl-Martin (1942) *n* menade i *Tattarplågan* att ”tattarna” hade något zigenarblod i sina ådror, men i huvudsak var de en produkt av många århundraden av blandning av asociala element, sid 7.

⁷⁶ Statens rasbiologiska Institut (1944) *Utredning rörande tattarens beskaffenhet ur rassynpunkt*, sid 2. Socialstyrelsen, Byrå 5, H 10 volym 6, Riksarkivet.

⁷⁷ Socialstyrelsens hemställan till Konungen om anslag för antropologiska undersökning av tattarna m.m., Stockholm 3 juli 1943. Socialstyrelsen, Byrå 5, H 10 volym 6, Riksarkivet.

fattigvården och där hade noterats som tillhörande någon av dessa grupper.

Socialstyrelsens beställning hade följande instruktion:

”För fastställande av rasbeskaffenhet skulle användas samma undersökningsmetoder som tidigare kommit till användning vid Rasbiologiska institutets undersökning av svenska värnpliktiga.”⁷⁸

Således kom institutet att använda sig av den metodik som hade utvecklats och tillämpats i en tidigare undersökning av 57 263 värnpliktiga i Sverige 1922-1924. Förutom skallindex togs en del andra mått på kroppen. Hår- och ögonfärg registrerades likaså.⁷⁹ Resultatet från den tidigare undersökningen kom att användas som jämförelsepunkt med den rasbiologiska undersökning som företogs 1943.⁸⁰

Rasbiologiska institutets redogörelse för den rasbiologiska undersökningen konstaterade att många personer till en början hade vägrat att medverka i granskningen. Flera gick dock med på en undersökning efter att de övertalats om att det var fråga om ”en rent vetenskaplig undersökning, som inte medför några som helst olägenheter.”⁸¹

En av slutsatserna i undersökningen var att ”tattarnas” huvudmått var betydligt mindre än hos värnpliktiga svenskar. Ansiktet var betydligt kortare, näsan bredare och kortare. Kroppsbyggnaden var kortare och smalare och deras hår- och

---

⁷⁸ ”PM angående planläggning av undersökning rörande tattare och zigenare” Socialstyrelsen, socialbyrån, FXO: 3 RA.

⁷⁹ Statens rasbiologiska institut (1926) ”The racial character of the Swedish nation”, *Anthropologia suecica*.

⁸⁰ Statens rasbiologiska Institut (1944) *Utredning rörande tattareshets beskaffenhet ur rassynpunkt*, Socialstyrelsen, Byrå 5, H 10 volym 6, Riksarkivet.

⁸¹ Statens rasbiologiska Institut (1944) *Utredning rörande tattareshets beskaffenhet ur rassynpunkt*, Socialstyrelsen, Byrå 5, H 10 volym 6, Riksarkivet.

ögonfärg var mörkare än svenska värnpliktigas. Det rasbiologiska institutets slutsats var dock att skillnaderna var så små att de inte avvek från vad som var "normalt" och att de mått som kunde fås fram av undersökningen på "tattare" kunde vara normala på svenskar. Detta förhållande innebar dock inte att institutet drog sig för att formulera spekulativa påståenden om "zigenares" och "tattares" kriminalitet.

"Den kriminalitet, som utmärker zigenare, är för övrigt enligt nyare undersökningar knappast så stor, som man i allmänhet föreställer sig. Det är troligt, att kriminaliteten bland tattare är vida större."⁸²

I rapporten konstaterades att det inte hade genomförts någon antropologisk undersökning av "zigenare" i Sverige. I stället presenterades en sammanställning av undersökningar från andra länder:

"Kroppslängden är i genomsnitt mer än 1 dm mindre än för svenskar i genomsnitt. Zigenare har däremot i motsats till tattare ej särskilt liten axelbredd. I proportion till kroppslängden är den ungefär lika stor som för svenskar. De äro vidare i genomsnitt något mera kortskalliga och ha ungefär lika avlångt ansikte som svenskar. Näsformen är i mycket stor utsträckning konvex eller rak, medan däremot konkava näsor äro förhållandevis ovanliga. Pigmenteringen är starkt utvecklad, vilket framträder redan i hudfärgen. Flertalet är brunögda och har mörkt hår och ett ej obetydligt antal individer ha rent kolsvart hår."⁸³

I rapporten framhölls även att "zigenarna" inte bara skiljde sig från svenskarna eller "tattarna" med avseende på utseende, utan även i förhållande till hur de klädde sig och deras levnadssätt.

---

⁸² Statens rasbiologiska institut (1944) *Utredning rörande tattarens beskaffenhet ur rassynpunkt*, Socialstyrelsen, Byrå 5, H Volym 6, Riksarkivet.

⁸³ Statens rasbiologiska institut (1944) *Utredning rörande tattarens beskaffenhet ur rassynpunkt*, Socialstyrelsen, Byrå 5, H Volym 6, Riksarkivet.

”Zigenarna [utmärks] som bekant av sin egendomliga livsföring. De avvika speciellt med hänsyn till klädedräkt, språk etc.”⁸⁴

Kartläggningen

Socialstyrelsen menade att ”tattarna” och ”zigenarna” skulle inventeras var för sig, samt att inventeringarna borde äga rum vid olika tillfällen. Inventeringen av ”zigenare” hade därför redan verkställts ett halvår innan Rasbiologiska institutets rapport. Socialstyrelsen motiverade denna hållning med att detta låg i linje med gruppernas egna önskemål:

”Detta synes vara att förorda redan av psykologiska skäl, då tattare och zigenare icke önska identifieras med varandra.”⁸⁵

Socialstyrelsen ansåg dessutom att en inventering av antalet ”tattare” i landet var en långt mer omfattande och svårare uppgift än en inventering av ”zigenare” i landet. De skäl som angavs var att ”zigenare” ansågs lättare att skilja ut från den övriga befolkningen och att de i större utsträckning själva kunde bekräfta sin etniska tillhörighet. Socialstyrelsen ansåg därför att länsstyrelserna skulle få i uppgift att be landets polismyndigheter att en viss dag inom orten uppsöka ”zigenare” för att besvara Socialstyrelsens frågeformulär.

”Beträffande zigenarna kan ett enklare tillvägagångssätt användas [än vad som användes för ”tattarna”], då dessa kunna förutsättas i de flesta fall själva vidgå sin särart. Inventeringen av zigenare kan därför försiggå på det sättet, att länsstyrelserna anmodas låta

---

⁸⁴ Statens rasbiologiska institut (1944) *Utredning rörande tatters beskaffenhet ur rassynpunkt.*, Socialstyrelsen, Byrå 5, H Volym 6, Riksarkivet.

⁸⁵ PM angående planläggning av undersökning rörande tattare och zigenare, sid 5, Riksarkivet.

polismyndigheterna en viss dag uppsöka inom orten förefintliga zigenare och efterfråga önskade data.”⁸⁶

Socialstyrelsen var medveten om att kartläggningen kunde uppfattas som hotfull. I anvisningar till formuläret framhölls därför följande:

”Vid uppgifternas inhämtande kan det vara lämpligt att framhålla för vederbörande, att inventeringen icke igångsatts för vidtagande av några speciella tvångsåtgärder mot zigenarbefolkningen, utan har endast till syfte att klarlägga de förhållanden, varunder zigenarna leva.”⁸⁷

Socialstyrelsen menade att en förutsättning för genomförandet var att den landsomfattande inventeringen genomfördes en specifik dag, den 31 maj 1943. Det kan inte uteslutas att planering och genomförande byggde på uppfattningen att om inventeringen genomfördes vid olika tidpunkter, skulle romer kunna varsko varandra, och kartläggningen skulle då ha misslyckats.

Socialstyrelsen ansåg att en inventering av ”tattarna” krävde ett annat tillvägagångssätt än en inventering av ”zigenare”. I ett första skede skulle länsstyrelsen anmoda polisen att införskaffa mantalsuppgifter och folkbokföring för dessa personer. Därefter skulle polisen vända sig till ”med ortstraditionen förtrogna personer” som skulle kunna fastställa vilka personer som identifierades som ”tattare” i bygden. Vidare skulle en särskild förteckning upprättas över vilka ”tattare” som tidigare bott i bygden men som hade flyttat därifrån. Med hjälp av denna metod hoppades Socialstyrelsen att man skulle kunna identifiera

---

⁸⁶ ”PM angående planläggning av undersökning rörande tattare och zigenare” sid 6, Socialstyrelsens arkiv, 5:e byrån, H 10:6, Riksarkivet.

⁸⁷ Socialstyrelsen, utredningsbyrån, ”Anvisningar till formulär rörande zigenare, 1943 04 21”, 5:e byrån, H 10:6, Riksarkivet

”tattarfamiljer” som flyttat från landsbygden till städerna.⁸⁸ Enligt anvisningar till frågeformuläret skulle i första hand de personer som var upptagna i församlingsboken som tattare redovisas.

Präster var ”självskrivna sagesmän” eftersom de hade hand om kyrkobokföringen. Därefter skulle personer som inte stod i församlingsboken, men som enligt ”trovärdiga utsagor” ansågs som ”tattare” tas med. Socialstyrelsen bad därför polisdistrikten att förutom prästerna även använda sig av lärare, och representanter för kommunala myndigheter som fattigvård och barnavård, som uppgiftslämnare.⁸⁹

Som framgår skiljde sig Socialstyrelsens formulär om ”tattare” i flera avseenden från det formulär som Fattigvårdslagstiftningskommittén tog fram 1923. Många frågor i formuläret rör uppgiftslämnaren och vad denne grundade sina uppgifter på. En central del av undersökningen handlade således om att söka fastställa *vad* som kunde bestämma vem som kunde betecknas som ”tattare”. I anvisningarna poängterade Socialstyrelsen att även ”skötsamma och samhällsdugliga familjer och personer skola redovisas, därest de anses vara av ”tattarsläkt.”⁹⁰

Socialstyrelsens syn på ”tattare” och ”zigenare”

Vad och vem såg Socialstyrelsen framför sig när information och omdömen om ”tattare” och ”zigenare” efterfrågades i formuläret? I likhet med det formulär som Fattigvårdslagstiftningskommittén tog fram förmedlade inte heller Socialstyrelsens frågeformulär en neutral utgångspunkt

⁸⁸ ”PM angående planläggning av undersökning rörande tattare och zigenare,” sid 6, Socialstyrelsens arkiv, 5:e byrån, H 10:6, Riksarkivet.

⁸⁹ ”Uppgifter till inventering av tattare”, Socialstyrelsen, 5:e byrån, H 10:6, Riksarkivet.

⁹⁰ ”Anvisningar till formulär rörande tattare” 1944 04 19, Socialstyrelsen, 5:e byrån, H 10:6, Riksarkivet.

eller uppfattning om de grupper som gjordes till föremål för inventeringarna.

Till bilden hör även att Socialstyrelsen i många andra sammanhang en negativ bild av romer och de framhölls som en grupp som antogs skilja sig från en outtalad "svensk" norm. Bland annat var myndighetens hållning att romer skulle särbehandlas och inte ha tillgång till generella välfärdsreformer som mödrahjälp. En möjlig tolkning är att Socialstyrelsen genom formuläret, önskade få dess föreställningar om "tattare" och "zigenare" såväl identifierade som bekräftade av andra samhälleliga aktörer.

Svaren från länen

En genomgång av svaren från länen visar att de innehåller detaljerade uppgifter om hur personer var kopplade till varandra genom släktskap och andra personliga förhållanden. Återkommande uppgifter om de berörda personerna är: "tattare", "ej tattare", "tattare(?)", "tattare 1/2", "tattare 1/4", "tattare 3/4", "hustru till ...", "har varit hustru till ...", "gift med ...", "make till ...", "trolovad med ...", "sammanboende med ...", "svärson till ...", "barn till ...", "barn i tidigare äktenskap till ...", "fosterbarn till ...", "utomäktenskapligt barn till ..", "utomäktenskapligt barn ...", "fadern okänd.", "utomäktenskapligt barn till nr 2. fadern okänd", " barnet adopterat av fiskaren ...", "föräldrarna okända", "trolovnings barn till ...", osv.⁹¹ I svaren finns även värderande omdömen om utseende, levnadsvanor och karaktär. Likaså finns uppgifter som visar att många av de familjer som också blev föremål för inventeringen hade varit föremål för

---

⁹¹

samhällsingripande åtgärder som omhändertaganden av barn och steriliseringar.

I det följande återges svar från ett av länen som ger en allmängiltig bild av vad för uppgifter som finns i denna inventering. Inventeringen i länet utgick från 43 personer. Som stöd för att någon skulle definieras vara "tattare" fanns fyra alternativ i formuläret;

1) Enligt en i orten hävdvunnen uppfattning?

Denna fråga har besvarats med ja i 39 fall och med nej i ett fall. Några exempel: "Ja, halvtattare. Hustrun lär vara helt av tattersläkt", " är enligt gängse uppfattning ej tattare, men däremot hans hustru. Dock vissa karaktärsdrag påminnande om tatterna", "ja, dock endast till hälften tattare. Fadern är svensk".

2) På grund av från den övriga ortsbefolkningen avvikande utseende eller rasdrag?

Frågan besvarades av länet med ja i 23 fall och med nej i tio fall. Några exempel på utlåtanden: "Ja, utseendet, men stadig i sitt levnadssätt." "Möjligen till utseendet, men har gjort sig känd för god vandel och pålitlighet i affärer, stadig i sitt levnadssätt." "Ja, typiskt tattarutseende" och "har ej tattarutseende." "Barnens utseende påminner ej om tattare. Rasdragen framträder efterhand som de växa till. Under skolåldern ha de visat sig rätt välartade." "Ej utseende, men däremot karaktärsdrag."

3) På grund av familjemedlemmarnas levnadssätt?

Svaren redovisar 12 ja och 11 nej. Några utlåtanden: "Nej, mycket skötsam och stadig", "ja, vill helst göra affärer i marknader o. festplatser med div. saker", "ja, idkar hästhandel samt handlar med skrot o.d.", "för ett kringflackande leverne" och "ja, sönerna kringflackande."

4) Av andra skäl och i så fall vilka?

Frågan besvaras med tre nej och ett antal påståenden och anmärkningar: "Enär vederbörande har mycket umgänge med kringflackande tattare och har väl reda på dessas släktskapsförhållanden.", "vill gärna umgås med tattare och även zigenare då tillfälle därtill gives", "är gift med tattare och är mycket tillsammans med sådana", "enligt uppgift skulle fru [namn] och fader vara tattare". "För många år sedan gick fru [namn] omkring i orten och "krämade" med diverse manufakturvaror. Nu har makarna en mindre manufakturaffär i [staden]".

I inventeringen efterfrågades också om någon av de berörda personerna förde ett vagabonderande levnadssätt? Också här är inventeringen i det aktuella länet representativ med en kraftig övervikt för nej svaren med följande kommentar; "I viss mån kan så anses, då familjen särskilt sommartid reser omkring från ort till annan sysslande med skrothandel och hästhandel samt möjligen olaga gårdfarihandel." Överlag kan konstateras att många av de personer som ingick i inventeringen uppgavs vara självförsörjande.

Historikern David Sjögren har i sin avhandling *Den säkra zonen*, om svensk utbildningspolitik riktad mot "tattare" och "zigenare" och "nomadiserande lappar" 1913 till 1962 gjort en sammanställning över vilka som var informationslämnare samt vilka skäl som angavs för att en person identifierades som "tattare".⁹² Sjögrens sammanställning visar att en övervägande majoritet, så många som 90 procent av svaren, identifierade "tattare" på grund av lokal hävd. Denna anledning kombinerades ofta med omdömen om deras utseende, rasdrag och levnadssätt.

---

⁹² Sjögren, David (2010) *Den säkra zonen. Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913-1962*, sid 168-169.

De som rapporterade var poliser och/eller präster. I nära en tredjedel av svaren hade sociala myndigheter varit polisen behjälpliga och i vart femte fall hade polisen vänt sig till personer som inte representerade sociala myndigheter. Sjögrens genomgång visar att polisen och prästerna i mindre utsträckning bedömde "tattarna" utifrån deras levnadssätt, "avvikande" utseende eller rasdrag, än vad representanter för sociala myndigheter och andra uppgiftslämnare gjorde.

Socialstyrelsens redogörelse

Måndagen den 31 maj 1943 åkte landets poliser till de läger där romer bodde och ställde frågor utifrån det formulär som Socialstyrelsen hade utformat.

I Socialstyrelsens redogörelse för "zigenarnas antal och levnadssätt" konstaterades att antalet personer som av polisen hade identifierats som "zigenare" var runt 500.

I tabeller redovisade Socialstyrelsen var i landet romer befann sig vid inventeringstillfället, hur de fördelade sig med avseende på kvinnor och män, antalet vuxna respektive barn under 15 år samt om de var kringflyttande eller bofasta. Vidare upprättade myndigheten en tabell som informerade hur många av de vuxna personerna som var gifta, ogifta eller tidigare hade varit gifta. Socialstyrelsen redovisade också hur många romer som var gifta eller sammanlevde med personer som var "icke-zigenare" samt, som en följd av "rasblandningen", var "halv- eller kvartszigenare".⁹³ Vidare beskrev Socialstyrelsen hur personerna försörjde sig, deras trosbekännelse och skolgång. Av de 500 personerna identifierades 23 vara bofasta och de utgjordes till större delen av minderåriga, som omhändertagits på anstalt eller av fosterföräldrar. Socialstyrelsen konstaterade att "zigenarnas

---

⁹³ Socialstyrelsen (1944) Sociala meddelanden 1944, nr 2, sid 124.

kringflackande levnadssätt” påverkade barnens skolgång, vilket var orsaken till att många var analfabeter.⁹⁴

I Socialstyrelsens redogörelse för ”tattarnas antal och levnadssätt”, ställdes Rasbiologiska institutets rasbiologiska undersökning av professor Gunnar Dahlbergs och forskaren Allan Etzlers teorier om ”zigenare” och ”tattare”, emot varandra. I redogörelsen framhölls att bland de ”tattare” som ingick i institutets rasundersökning var det endast en som motsvarade Etzlers definition av begreppet ”tattare”. Ett par andra kunde ha betraktats som tillhörande släkter med en dylik ”typisk tattarprägel”. För inventeringen var således Etzlers definition för snäv, medan Dahlberg ej kom med någon definition alls.⁹⁵

Socialstyrelsen kom ändå fram till en definition av ”tattare”:

Tattare [...] är en särskild befolkningsgrupp, mindre särpräglad och primitiv i sin livsföring än zigenare men påminnande om dessa genom sin benägenhet för ett vagabonderade levnadssätt och även enligt en tämligen spridd folklig föreställning i fråga om utseende.⁹⁶

Socialstyrelsen konstaterade att inventeringen visade att ”tattarbefolkningen” uppgick till ca 8 000 personer.⁹⁷ Sedan inventeringen 1923 hade således antalet ”tattare” ökat ungefär fem gånger, vilket Socialstyrelsen förklarade med att 1923 års undersökning hade varit summarisk och i någon mening slarvigt genomförd, medan den förevarande inventeringen var fullständig.⁹⁸

Socialstyrelsen sammanställde, utifrån svaren, detaljerade tabeller med uppgifter om var i landet som ”tattare” hade identifierats. Vidare upprättade Socialstyrelsen tabeller som redovisade var i

---

⁹⁴ Socialstyrelsen (1944) Sociala meddelanden 1944, nr 2, sid 127.

⁹⁵ Socialstyrelsen (1945) Sociala meddelanden 1945, sid 379.

⁹⁶ Socialstyrelsen (1945) Sociala meddelanden 1944, sid 377.

⁹⁷ Socialstyrelsen (1945) Sociala meddelanden 1945, sid 380.

⁹⁸ Socialstyrelsen (1945) Sociala meddelanden 1945, sid 381.

landet personerna befann sig vid inventeringstillfället samt deras födelseort. Syftet var att kartlägga deras rörlighet. Tabeller upprättades även för deras ålder, yrkesutövning, hushållens sammansättning med avseende på deras storlek samt om personerna i fråga var ensamstående eller makar och hur många som i hushållen som var barn eller släktingar. I socialstyrelsens redogörelse angavs även hur många barn som var omhändertagna av barnavårdsmyndigheterna, antalet personer som var frihetsberövade, antalet personer som var intagna på alkoholistanstalter samt hur många som vårdades för sinnessjukdom.⁹⁹

---

⁹⁹ Socialstyrelsen (1945) Sociala meddelanden 1945, 8 tabeller med dessa uppgifter presenteras i meddelandet om 16 sidor.

Socialstyrelsens förslag

Socialstyrelsen betonade i sin redogörelse till regeringen 1945 att de synpunkter som myndigheten tidigare framhållit till regeringen hade styrkts av den företagna inventeringen. Socialstyrelsen efterlyste dock ytterligare utredning ”om åtgärder i syfte att motverka befolkningsgruppens bristande anpassning i samhället samt de sociala olägenheterna därav”.¹⁰⁰

[M]an borde till övervägande upptaga de åtgärder, som kunna ifrågakomma för att upphäva denna befolkningsgrupps bristande anpassning i samhället. Den nu överlämnade utredningen bestyrker, att ett starkt behov av dylika överväganden föreligger. Visserligen kan det anses ådagalagt, att man icke kan tänka sig åtgärder, avseende tattarna såsom en antropologiskt avskild befolkningsgrupp, men å andra sidan ger utredningen starka skäl för att denna ur social m.fl synpunkter särpräglade grupp göres till föremål för åtgärder inom den allmänna lagstiftningens ram.¹⁰¹

Efter denna inventering avtar det statliga intresset för att göra ”tattare” föremål för kartläggningar. De omfattande politiska åtgärderna leder till att många resande döljer sig sin tillhörighet till resandekulturen i syfte att undgå kränkande behandling. Som framgår vidare i detta kapitel avtar emellertid inte intresset att kartlägga, men nu enbart med fokus på ”zigenare”.

Exempel på hur materialet spreds på 1940-talet

I materialet finns ett antal handlingar som visar att Socialstyrelsen i lånade ut resultaten av inventeringarna och i andra fall bidrog till att personer som ingick i inventeringarna kunde spåras av andra

---

¹⁰⁰ Socialstyrelsen (1945) Sociala meddelanden 1945, sid 392.

¹⁰¹ Socialstyrelsen (1945) Sociala meddelanden 1945, sid 392.

intressenter.¹⁰² Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län fick till exempel efter en begäran i juli 1944, uppgifter om en namngiven person och hennes föräldrar ”som vid zigenarundersökningen den 31 maj 1943 insändes till styrelsen av landsfiskalen i ...” . Den 23 maj 1946 inkom en ny begäran från länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län som Socialstyrelsen tillmötesgick genom att sända avskrift av de ”uppgifter angående nämnda person, vilka vid zigenarinventeringen den 31 maj 1943 inhämtades av landsfiskalen i ...” Denna gång fäste Socialstyrelsen ”uppmärksamheten på att ifrågavarande uppgifter äro skyddade jämlikt 16 § lagen om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar den 29 maj 1937.” Av en annan handling framgår att Socialstyrelsen fick ett erbjudande om att få låna ”det material rörande tattare, som finnes i Västsvenska Folkminnesarkivet.” Samtidigt översänder Socialstyrelsen en ”förteckning över de uppgifter om tatarhushåll, som inkommit vid styrelsens provundersökning för Värmlands län. ”Ytterligare ett exempel är en begäran från Lunds lasarett i november 1943 om en namngiven patient för att få uppgifter om var hon och hennes man är mantalsskrivna. Socialstyrelsen sänder ”avskrifter av vissa uppgifter som lämnats till styrelsens inventering av zigenare.”

Den 1 oktober 1946 skriver Socialstyrelsens utredningsbyrå till Statens rasbiologiska institut och anhåller om ett kvitto ”å emottagandet av det statistiska material angående zigenare och tattare, som institutet erhållit till låns av styrelsen. Samtidigt erinras om materialets konfidentiella karaktär enligt lag.” På handlingen finns två noteringar skrivna för hand; ”Materialet återk 5/8 48” och ”utlånat igen”.¹⁰³

---

¹⁰² Arkivhandlingar Socialstyrelsen 5. Byrån H10,6

¹⁰³ D.N:r v 339, Exp.d. 1/10 1946 Socialstyrelsens utredningsbyrå

Zigenarutredningen 1954-1955

Det skulle dröja drygt tio år innan polismyndigheterna fick i uppdrag att genomföra en ny inventering av romer i Sverige. Inventeringen gjordes då inom ramen för 1954 års Zigenarutredning, som i sitt betänkande i mångt och mycket kom att inta en annan hållning mot romer än vad Socialstyrelsen hade i samband med 1940-talets inventeringar, samt den hållning som Fattigvårdslagstiftningskommittén hade presenterat 1923.

Frågan om en utredning hade genom en interpellation och två motioner väckts i riksdagen 1953. Gemensamt för dessa initiativ i riksdagen är att de betonade att romers villkor påverkades av samhällets särbehandling och negativa attityd mot romer som grupp.¹⁰⁴ Riksdagen begärde att Kungl. Maj:t skulle verkställa en utredning om ”vilka åtgärder som borde vidtas för att zigenare skulle kunna inpassas i ett normalt samhällsliv.”¹⁰⁵

Zigenarutredningen kom i sitt betänkande att betona samhällets ansvar för de missförhållanden som romer levde med. Utredningen konstaterade att hat och fördomar hade väglett och påverkat myndigheters beslutsfattande:

”Det finns otaliga exempel på fall, där zigenare blivit illa behandlade av såväl enskilda som myndigheter. De har blivit trakasserade och bortmotade från arbetsplatser, förvägrade tillträde till affärer och restauranger och på olika andra sätt fått sin tillvaro försvårad. Att finna lägerplatser är alltjämt de ambulerande zigenarnas största problem. Där inte upplåtelse av lägerplatser direkt förhindrats, har upplåtelse mestadels medgivits för endast mycket korta perioder. Det kanske tråkigaste uttrycket för samhällets attityd mot

---

¹⁰⁴ Motion i första kammaren 1953 nr 196, motion i andra kammaren 1953 nr 82.

¹⁰⁵ Riksdagens skrivelse 1953, nr 374.

zigenarna har dock varit vissa kommuners behandling av dem, då de inte velat ordna fasta bostäder”.¹⁰⁶

I utredningen konstaterades att romers bostadsförhållanden fick allvarliga följder för romers livsvillkor i övrigt och kvarhöll många romer i en negativ spiraleffekt med dålig hälsa, försämrade möjligheter att ha en rimlig inkomst, uteblivna sociala förmåner till följd av att de inte var folkbokförda och en omfattande analfabetism. Därtill menade utredningen att romer utsattes för omfattande förföljelse inom samhällslivet samtliga områden.¹⁰⁷

Kartläggningens syfte och aktörer

De arbetssätt som hade varit vägledande för såväl Fattigvårdslagstiftningskommitténs som Socialstyrelsens arbete anammades emellertid av Zigenarutredningen. Den genomförde olika typer av kartläggningar för att få en bild av ”vilka hinder som för närvarande möter för zigenarnas fasta bosättning samt huruvida särskilda åtgärder från det allmännas sida äro påkallade för att underlätta denna.”¹⁰⁸

Zigenarutredningen underställde frågan om en inventering regeringen. Utredningen menade att en totalundersökning var påkallad och skulle genomföras i två steg. Först skulle en inventering genomföras av polisen i varje distrikt en viss dag under vinterhalvåret 1954-1955. En sådan skulle ge kommittén uppgifter om namn, släkttillhörighet, ålder, giftermålsfrekvens, fruktsamhet, dödlighet etc. Vidare ansåg utredningen att romers läs- och skrivkunnighet samt deras bostads- och arbetsförhållanden behövde kartläggas. Det var också angeläget att kartlägga romers vandringsvanor samt deras ekonomiska och

---

¹⁰⁶ SOU 1956:43, *Zigenarfrågan, betänkande avgivet av 1954 års zigenarutredning*, sid. 12.

¹⁰⁷ SOU 1956:43 *Zigenarfrågan. Betänkande avgivet av 1954 års Zigenarutredning*.

¹⁰⁸ Direktiv till utredningen, återgiven i SOU 1956:43, sid 7 -8.

hygieniska standard. Därefter skulle en särskilt sakkunnig, ”en med zigenarnas förhållanden väl förtrogen person genom besök hos zigenarna inhämta ytterligare upplysningar.”¹⁰⁹

I en intern promemoria preciserade kommittén vilka som var föremål för inventeringen samt inventeringens innehåll, uppläggning och organisation. Föremål för inventeringen var ”alla zigenare i landet, såväl helzigenare som zigenare av blandras och såväl ambulerande som fast boende.”¹¹⁰ ”Ambulerande” romer konstaterades vara lätta att identifiera då deras utseende och levnadsvanor ansågs skilja sig från den övriga befolkningen. I promemorian framhölls vikten av att inventeringen även skulle omfatta personer som inte var födda som romer, men som genom giftermål eller av annan anledning levde tillsammans med romer. Bofasta romer skulle registreras, vilket kommittén menade var förenat med vissa svårigheter:

”Inte alltid döljer sig zigenarna under sina zigenarnamn och många gånger har de ju också namn, som starkt påminner om de rent svenska. Trots zigenarnas mångomtalade slätkärlek kan det ju också tänkas att, då en zigenare avsiktligt söker dölja sin zigenartillhörighet.”¹¹¹

Inventeringen skulle inte bara kartlägga antalet romer som bodde i tält samt hur de var spridda i landet. Lika viktigt var att kartlägga deras släktskap, bland annat i syfte att också få kunskap om antalet romska personer som var bofasta.

”Vid inventeringen böra inhämtas sådana uppgifter, som kan ge ledning vid efterspanandet av bofasta zigenare. Varje anträffad

---

¹⁰⁹ PM till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Socialdepartementet, dat 21 oktober 1954, YK 1506, volym 1, Riksarkivet.

¹¹⁰ Zigenarutredningen, 1954, PM angående en ny zigenarinventering, sid 3, YK 1506, volym 3, Riksarkivet.

¹¹¹ Zigenarutredningen 1954, ”PM angående en ny zigenarinventering”, sid 4, YK 1506, volym 3, Riksarkivet.

zigenare kan helt enkelt tillfrågas beträffande sin kännedom om fränder.”¹¹²

För att få ett tillförlitligt resultat skulle polisen;

”en viss dag ”finkamma” hela landet på zigenare.”¹¹³

Utredningen tog fram en uppgiftsblankett och anvisningar till länsstyrelser och polismyndigheter.¹¹⁴

Kommitténs instruktion till Länsstyrelserna redogjorde också att inventeringen skulle kompletteras med en sakkunnig som skulle göra en ”intensivundersökning.” I instruktionen begärde utredningen dessutom att polisen skulle hålla uppsikt och rapportera om romer, under tiden från den 10 december 1954 till våren 1955, flyttade. Polisen i den ort dit den romska personen flyttade skulle informera utredningen om detta.¹¹⁵

Med ledning av dessa formulär och anvisningar genomförde polismyndigheterna i Sverige den 10 december 1954 inventeringen. Genom inventeringen fick Zigenarutredningen en kartläggning av vad romska personer i landet hette, den romska gruppens storlek, var romer uppehöll sig, hur romer fördelade sig i landet och deras bostadsförhållanden. Kartläggningen gav också uppgifter om antalet kvinnor och män, hur gamla de var och hur åldern var fördelad i gruppen, deras civilstånd,

---

¹¹² Zigenarutredningen 1954, ”PM angående en ny zigenarinventering”, sid 5, YK 1506, volym 3, Riksarkivet.

¹¹³ Zigenarutredningen 1954, ”PM angående en ny zigenarinventering”, sid 5, YK 1506, volym 3, Riksarkivet.

¹¹⁴ Zigenarutredningen 1954, ”Anvisningar” och ”Uppgifter till 1954 års zigenarinventering” ”Byråskrivelse till samtliga länsstyrelser, angående inventering angående zigenare i riket” 1954-11-18, YK 1506, Volym 3 Riksarkivet. Se även SOU 1956:43, *Zigenarfrågan. Betänkande avgivet av 1954 års Zigenarutredning*, sid 9.

¹¹⁵ Byråskrivelse till samtliga länsstyrelser, angående inventering angående zigenare i riket” 1954-11-18, YK 1506, Volym 3 Riksarkivet.

släktförhållanden, sysselsättning samt om de var läs- eller skrivkunniga.¹¹⁶

Svaren från landets polismyndigheter sammanställdes av kommittén och kom att bilda ett register över landets romer. Registret skickades kort efter att det hade upprättats av kommittén till Fångvårdsstyrelsen, då man önskade få uppgifter om dessa personer förekom i straffregistret.¹¹⁷ Vidare skickades registret till Statens utlänningskommission för att undersöka om de romer som fanns i förteckningen var svenska medborgare.¹¹⁸ Pensionsstyrelsen fick också ta del av registret för att med ledning av den ta fram uppgifter om personerna i fråga fick folkpension.¹¹⁹

Registret utgjorde underlag för en särskilt sakkunnig, som fick i uppgift att kontrollera om de uppgifter som polismyndigheterna hade tagit fram stämde, samt genom besök i lägren ta fram ytterligare och kompletterande uppgifter.

I en promemoria till kommittén framhöll den sakkunnige strax innan han gjorde kartläggningen, att de redan genomförda inventeringarna hade medfört att "zigenarna är lite misstänksamma inför vad som är på färde". Denna misstänksamhet var ytterst viktig att neutralisera, så att utredningsarbetet inte skulle försvåras. Att låta romska personer framträda i radio och berätta om sin situation var den sakkunnige tveksam till och menade att romers röst inte skulle få företräde:

---

¹¹⁶ Zigenarutredningen 1954, "Uppgifter till 1954 års zigenarutredning" YK 1506, volym 3, Riksarkivet.

¹¹⁷ Zigenarutredningen 1954, "PM till Kungliga Fångvårdsstyrelsen" 1956-01-31, YK 1506, Volym 1, Riksarkivet.

¹¹⁸ Zigenarutredningen 1954, "PM till Statens utlänningskommission" 1956-01-31, YK 1506, Volym 1; Riksarkivet.

¹¹⁹ Zigenarutredningen 1954, "PM till Kungl. Pensionsstyrelsen" 1956-01-31, YK 1506, Volym 1, Riksarkivet.

”Under inga förhållanden få emellertid detta inslag [att romer får redovisa sina egna synpunkter] bli en huvudpunkt i programmet [...] I ett ev. program skulle jag gärna själv vilja komma till tals.”¹²⁰

I promemorian framkom synpunkten att romer från Finland borde fördrivas ut ur landet:

”De finska zigenarnas infiltration bådär intet gott. Det synes mig emellertid vara självfallet, att dessa återpassas till sitt hemland. Beslut om detta borde snarast ordnas av dem som makten haver. Visserligen är de finska zigenarna inte erkända som jämlikar med de svenska, men bristen på giftermålskandidater är nu så stor i vårt land bland zigenarna, att de säkert tar vad de får tag i. Kommer detta, näml. att ta sig man eller kvinna från Finland, att bli mod, då kan zigenarfrågan inte lösas i vår generation. Kan inte någon ”lösdrivarlag” tillämpas på dessa främmande zigenargäster.”¹²¹

Det kan konstateras att de synpunkter som den sakkunnige framförde i promemorian inte kom att utgöra hinder för hans möjligheter att genomföra ”intensivundersökningen”.

För att ringa in för den sakkunnige relevanta frågeområden för ”intensivundersökningen”, tog kommittén fram en PM som fungerade som en intervjuguide. Enligt intervjuguiden skulle den sakkunnige bland annat ta reda på om det hade skett några förändringar med avseende på antalet personer i hushållet sedan den 10 december 1954. Vidare ville kommittén ha en fullständigare information om släktförhållanden, religiösa förhållanden, utbildning, ekonomiska förhållanden, musikaliska och konstnärliga färdigheter, kunskaper i sömnad och teknik, sociala förmåner, bostadsförhållanden, de senaste årens lägerplatser, vandringsvägar samt ”zigenarnas” egna synpunkter om de själva ansåg sig bli väl eller illa bemötta och eventuell

¹²⁰ Zigenarutredningen 1954, ”Skrivelse till Herr Kanslisekreterare Olof Särnmark” 1954-10-27, YK 1506, Volym 1, Riksarkivet.

¹²¹ Zigenarutredningen 1954, ”Skrivelse till Herr Kanslisekreterare Olof Särnmark” 1954-10-27, sid 2, YK 1506, Volym 1, Riksarkivet.

skuld som de själva hade till de egna levnadsförhållandena. Vidare skulle den sakkunnige söka få polismyndighetens eller annat kommunalt organs omdöme om lägret.¹²²

Intensivundersökning

Varje läger och bostad som hade registrerats av polismyndigheterna fick besök av den sakkunnige. I enlighet med uppdraget ställde han detaljerade frågor om deras livsvillkor och familjeförhållanden. Den sakkunnige steg in i hem där de boende betraktades och bedömdes och gjorde dessa personer till föremål för sin samtid och för eftervärlden.

Varje individ tilldelades genom intensivundersökningen ett z-nummer och varje familj fick ett z-familjenummer som senare kom att följa personerna i den statliga och kommunala förvaltningens arbete under många år.¹²³ Intensivundersökningen medförde således att kommittén fick uppgifter om släktförhållanden i lägret eller bostaden, men också vilka som i övrigt var släkt med varandra. Den här typen av uppgifter kom sedermera att för myndighetsföreträdare utgöra underlag för att upprätta romska släkträd.

Av den sakkunniges utlåtanden om varje individ, familj och släktförhållanden med mera, finns också en uttalad manual över vilka aspekter och bedömningar som skulle träda fram, vad som förstörades och gjordes till huvudsak. I det följande återges några exempel på hur romer i undersökningen omskrevs, bedömdes och kategoriserades, utan av allt att döma ha något inflytande över utredarens utlåtanden:

---

¹²² Zigenarutredningen 1954, ”PM för intervju vid zigenarutredningen intensivundersökning våren 1954”, YK 1505, Volym 3, Riksarkivet.

¹²³ Den sakkunnige utredaren kom att fortsätta kartläggningen genom Arbetsmarknadsstyrelsens försorg och det finns ett register åren 1947-1962 som innehåller person- och släkregister, inklusive släkträd samt foton. Kartläggning kom senare även att bli en del av Stockholms kommuns och Socialstyrelsens arbetsätt. Se mer om detta i de följande avsnitten.

”[Han] verkar snäll och hygglig, liksom hans hela familj. De äldre barnen se inte så intelligenta ut precis.[Hans dotter] är tjock och vulgär.”

”Lägrets medlemmar kan emellertid inte sägas vara över sig intelligenta. De tillhör en sorts underklass, bland zigenarna, som inte tänker längre än näsan räcker.”

”De verkar vakna och förståndiga utan att man kan säga att de verkar särskilt intelligenta.”

”[Han] gör ett synnerligen sympatiskt intryck. Han talar klokt och omdömesgillt. Han är helt inställd på att zigenarna i gemen borde assimileras och med makt hållas till skolgång. [...] Han är utan tvekan en över det vanliga begåvad karl, och påminner i detta stycke mycket om sin kusin.”

”[Han] ger ett mycket vederhäftigt intryck. Han är sannolikt ingen större begåvning, men heller ingen dumbom.”

”[Han] har en stor charm. Han talar mjukt och musikaliskt.”

”[Familjen] är en av de besvärligaste i landet. [...] De kommer med all sannolikhet att bli svåra att inordna i samhället.”

”[Familjen] är i alla sina levnadsvanor fortfarande i hög grad zigenares. De äter zigenarmat, deras kvinnor kläder sig som zigenerskor, deras inställning till samhället är nomadens.”

”[Hon] verkar enfaldig, men snäll.”

”Hon ser fryntlig och hygglig ut, utan att förråda någon större intelligens.”

”[Han] är den störste zigenare, jag sett. Han skulle kunna tas för svensk, då han inte är påfallande mörk till hudfärgen.”

”Familjen ger ett fattigt och i viss mån efterblivet intryck.”

”Hon är svart som natten.”

Varje tältläger, bostad och husvagn som den sakkunnige besökte, blev noggrant beskriven med avseende på dess storlek, möbler och övriga inventeringar som fanns i hemmen. Undersökningen synliggör att de romer som genom intensivundersökningen kartlades, levde med en ytterst svår ekonomisk situation och var utsatta för särbehandling. Detta förhållande framträdde framför allt när den sakkunnige citerade romer:

”Jag har ingen drift att vandra. Nej, zigenarna måste leva, därför vandrar de. Nu när jag har mitt här [bostad] behöver jag inte vandra längre. Zigenarna i allmänhet blir heller inte accepterade som riktiga människor. De måste flacka bara för att de stöts bort. Ville bara folk tänka på detta. Vi är alla människor. Ingen kan säga vem som är bättre.”

”Dra åt helvete, zigenardjävlar! skriker de efter oss. Har vi barnbidrag? Nej, det får vi inte. De stryker oss ur böckerna. Får vi arbete. Du duger ingenting till, din förbannade zigenartorsk! säger de. Har jag inte fullgjort alla skyldigheter? Men får jag gå in på ett kafé i stan och få mig en kaffe? Nej, då svär svenskarna. Vi får klara oss ändå. Vad gör staten för oss? Ingenting. Skickar polisen efter oss.”

”Varför vi vandra? Vi ska leva. En farande fågel får något, en sittande intet. Vi har såna yrken. Du vet ju själv. Vi får inte jobb som andra. Det fattas oss kunskaperna. Man misstänka oss för allt sattyg. Man vill inte ha oss. Så är det. Vi drar omkring för att finna vår utkomst.”

”De tål oss inte. Vi gör dem ingenting, men de ska ändå skälla och vara fräcka. Det är svårt att få platser. Vi kan tjäna, tigga och be länge innan vi får hyra en markbit för en vecka. Jag kan inte läsa och skriva, det vet du nog, men jag skulle ha velat kunna det. Den konsten är inte tung att bära. Den skulle vara till nytta för mig och mina barn.”

”Vi är trött på att flacka. Vi tjänar ingenting. Det lönar sig inte att resa. Är det något för en 60 års man att bo i en masonitvagn. Kallt och jäkligt. Dyr och bedrövligt. Vad ved går det inte åt! Och hur vi

eldar, är det ändå kallt, fuktigt och rått. Det går inte att om vintern känna som en människa. Vidare hur dyr är inte en vagn att flytta? Hur lätt kör vi inte sönder den? Den står ute i ur och skur, och hur länge stoppar den för detta? Efter några år, måste man ut med slantar för att reparera den. Efter ett par år till, så är den utsliten. Och vad kostar inte en ny? De ser, kära du, vår bostad är inte billig. Den är dålig, men dyr. Vem skulle då inte vilja bo i en lägenhet? Men tak över huvudet, vi slapp tigga och be. Vi slapp hamna på alla galna avkrokar, där vi inte tjänar ett öre. Vi kunde se oss om efter fast arbete.[...] Jag skulle inte säga nej till en lägenhet. Den kan inte bli dyrare än en vagn. Men den skulle bli bättre.”

”Även vi vill vara människor. Vi vill också komma oss fram, och inte bara alltid ha landsvägen och lägerplatserna att tänka på. Vi är inte dumma. Ingen kan säga att zigenare är tjockskalligare än en svensk. vi vill bli behandlade som människor och blir vi bofasta och sköter oss som alla andra, så blir vi det.”

”Råttor är också en plåga, och det är råttor stora som kattor.”

”Nog kunde behandlingen av zigenare vara bättre. Vi är inte erkända som riktiga svenskar. Vi får höra åtskilligt efter oss. Vi har det besvärligt med att få plats, vi har det svårt att få gå på krog och vi har besvärligt med att få mantalsskrivningsort.”

I flera utlåtanden framkommer den sakkunniges synpunkt att romer inte alltid gjorde sitt yttersta för att hålla tältet, bostaden eller husvagnen i bra skick. I det följande återges några exempel på utlåtanden som visar att de fattiga levnadsomständigheterna i sig, de yttre och synliga tecknen som kunde tolkas i termer av armod och torftighet, kopplades till en föreställning om att romer inte ansträngde sig tillräckligt:

”Vagnen verkar sliten och nött. Bristen på målning gör den ganska ogästvänlig.”

”[De] bor i husvagnar i ungefär samma storlek som [en släktings husvagn], men de är inte så trevligt inredda. De har annars den vanliga zigenarinredningen.”

”Jag har inte besökt familjen, men min chaufför, som kände familjen ganska bra, och som besökt hemmet flera gånger, ansåg, att det var ganska slarvigt och vanvårdat. Där umgicks också en hel del tatarliknande element.”

”[Hans] vagn är osnygg och ostädad, annars härskar en viss reda och snygghet.”

”Hemmet är ovårdat och osnyggt.”

I enlighet med uppdraget tog undersökningen fram uppgifter om vem som definierades som ”zigenare”, ”halv zigenare” och personer som inte var födda som romer, men levde med romer. Den sistnämnda kategorin ägnades utrymme i undersökningen.

”Kvinnorna går klädda som zigenerskor bruka, även [Anna], fast hon är svenska. [Anna] talar romani, hon spår som zigenarkvinnor bruka, och hon i allt antagit zigenarseder. Jag har tidigare diskuterat hennes liv med henne, och hon har försäkrat mig att hon levt lyckligt tillsammans med sin man. Hon ångrar inte sitt giftermål, zigenarna har varit snälla mot henne.”

”Mannen har aldrig ångrat att han gifte sig med en zigenerska.”

Hur många?

I likhet med Fattigvårdslagstiftningskommitténs och Socialstyrelsen inventeringar syftade Zigenarutredningens kartläggning till att ta reda på antalet romer i landet.

Utredningen kom fram till att det fanns 740 ”zigenare”. 372 var män och 368 var kvinnor. Av dessa definierades 560 som ”helzigenare”, medan övriga ansågs vara barn till ”zigenare” och ”icke-zigenare”. Inventeringarna visade också, menade

utredningen, att det fanns 55 svenskar som sammanbodde med romer. De ingick inte i antalet om 740.¹²⁴

”Beträffande vilka som skall anses som zigenare [...] finner utredningen heller ingen tvekan bör råda, enär det numera finns en inom utredningen upprättad mycket noggrann förteckning över alla såväl hel- som blandzigenare i landet, ävensom över de svenskar, som lever tillsammans med zigenare.”¹²⁵

Kommittén tog fram en detaljerad tabell över hur många romer som bodde inom olika län och orter. Tabellen var fördelad efter kvinnor och män, vuxna och barn samt efter bostadsförhållandena. Den tabellen kom inte att publiceras i betänkandet.¹²⁶

Däremot presenterades i betänkandet en kvantitativ framställning av gruppens problem och tillstånd. I betänkandet redovisades i tabeller ålder och civilstånd inom gruppen. Det upprättades tabell om vilka yrken personerna i fråga hade, skolgång med fördelning efter ålder, bostadsförhållanden med avseende om de bodde i bostad, tält eller husvagn samt en tabell om vad romer ansåg vara den mest påkallade åtgärd som staten skulle vidta för att förbättra situationen.¹²⁷

Kommitténs förslag

I betänkandet konstaterades att romers villkor främst präglades av omständigheter som de själva inte kunde råda över. Den

---

¹²⁴ SOU 1956:43 *Zigenarfrågan, betänkande avgivet av 1954 år Zigenarutredning*, sid.142, bilaga 2.

¹²⁵ SOU 1956:43 *Zigenarfrågan, betänkande avgivet av 1954 år Zigenarutredning*, sid. 19.

¹²⁶ Zigenarutredningen 1954, ”Tab 1. Antal zigenare inom olika län och orter med fördelning av män och kvinnor, vuxna och barn samt efter bostadsförhållandena” YK 1506, volym 4.

¹²⁷ SOU 1954:43 *Zigenarfrågan, betänkande avgivet av 1954 års Zigenarutredning*, sid 143-145, bilaga 2.

omfattande analfabetismen och de därav försvårade förutsättningarna att erhålla arbete, påverkade möjligheter att också få tillgång till en bostad. I utredningen menades att bostad i första hand skulle ordnas inom ramen för befintlig bostadsbebyggelse. Då det ofta var svårt att anskaffa lämpliga bostäder, föreslog utredningen att man skulle använda vissa monteringsfärdiga trähus, däribland den hustyp som Arbetsmarknadsstyrelsen använde som förläggningsbyggnad för arbetare. Utredningen fann även att kommunernas medverkan var avgörande för anskaffande av bostäder. Då en sådan medverkan skulle komma att belasta kommunerna ekonomiskt, föreslog utredningen att staten skulle påta sig ansvaret för den ekonomiska hjälp, som romer skulle kunna behöva i samband med erhållandet av en bostad. I utredningen hänvisades till det förfarande som hade tillämpats vid utgivning av understöd till flyktingar.

I betänkandet framkommer uppfattningen att problemet med romer var av särskild art och att ”zigenare” inte var förmögna att ta vara på sig själva och sin situation. Därför föreslogs en zigenarkonsulent, med uppgift att hjälpa gruppen:

”Det är ju så, att samhället erbjuder den enskilde bistånd i något avseende, det vanligtvis fordras, att den enskilde själv kan överblicka sin situation även som att han också kan ta vissa initiativ för att komma till rätta med sina försörjningsproblem och sina problem överhuvudtaget. När det gäller zigenarna kan det på grund av deras olika handikapp dessvärre inte antagas, att de i någon utsträckning har denna förmåga”.¹²⁸

---

¹²⁸ SOU 1956:43 *Zigenarfrågan. Betänkande avgivet av 1956 års zigenarutredning*, sid 74. År 1959 inrättades en zigenarkonsulent i Stockholms kommun. I början av 1960-talet var zigenarärenden ett etablerat begrepp inom socialförvaltningen och en särskild enhet Zigenarsektionen, arbetade bara med frågor som berörde romer.

Arbetsmarknadsstyrelsen 1962-1965

Zigenarutredningen ledde till att riksdagen år 1958 beslöt att Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) skulle få i uppdrag att få ansvar för åtgärder som var nödvändiga för att ”trygga zigenarnas försörjning och deras anpassning till det moderna samhället”. AMS menade dock i en skrivelse till Kungl. Maj:t att med erfarenhet av kommunernas avvisande hållning, var det mer lämpligt att Statsverket¹²⁹ skulle stå för de kostnader som ”zigenarfrågan” skulle medföra. Riksdagen godkände de åtgärder som socialministern med anledning av AMS skrivelse rekommenderade och i ett kungligt brev av den 25 mars och den 10 juni 1958 gavs anvisningar om hur zigenarfrågan skulle lösas.

¹³⁰

Åtgärder som skulle prioriteras var romers sysselsättning och tillgång till bostad. Ansvaret för detta delades upp mellan flera myndigheter. På nationell nivå var det AMS, Socialstyrelsen och Skolöverstyrelsen som hade huvudansvar för finansiering och administration av åtgärderna. På lokal nivå var det Socialförvaltningen, Arbetsförmedlingen och den lokala skolmyndigheten som skulle se till att beslut fullföljdes kring romers bosättning, sysselsättning och skolgång. Genom vuxenutbildning och barnens skolgång involverades fler myndigheter. Pedagogiska institutionen i Stockholm kontaktades för att följa upp en nystartad vuxenutbildning för romer i Stockholm. Samarbete mellan AMS:s tjänstemän och pedagogiska institutionen ledde till nya uppdrag 1964. Senare samma år fick pedagogiska institutionen ett stort uppdrag, som gällde att undersöka romska barns skolsituation. I det följande

---

¹²⁹ **Statsverket** är en äldre beteckning för svenska staten som ekonomisk enhet. Oftast avsågs specifikt den del av statens ekonomiska verksamhet som lydde under Kunglig Majestät (regeringen), men inte den del som lydde under riksdagen via Riksgäldskontoret och Sveriges riksbank, se Nationalencyklopedin, band 17 (1995) uppslagsord *Statsverket*.

¹³⁰ Råd och anvisning i Socialvårdsfrågor, Kungl. Socialstyrelsen, nr 129 1960.

beskrivs de kartläggningar som finansierades och godkändes av AMS.

År 1962 kom några forskare överens om att de skulle uppvakta AMS om forskningsanslag, då myndigheten förmodades "vara intresserad av att få reda på zigenarnas individuella förutsättningar för rehabilitering". Forskarna menade att det var viktigt att få fram en fullständig kartläggning av gruppen:

"En noggrann socialmedicinsk penetration av hur zigenarna egentligen har det, få fram något om morbiditet och mortalitet, deras krav på stöd från samhällets sida i olika former och allt det där vanliga, kanske inte minst försöken till arbetsanpassning. Från genetikernas sida gäller det att få blodprov för närmare analys samt en del mätningar, som skulle vara av intresse för deras undersökning."¹³¹

Zigenarutredningens (SOU 1956:43) kartläggning ansågs betydelsefull, men mer kunskap behövdes för att få fram ett än mer tillförlitligt och därmed bättre statistiskt underlag.¹³²

Frågan kom med ett brev att underställas AMS. I brevet redogjordes för att docent Lars Beckman, verksam vid genetiska institutionen och professor Ragnar Berfenstam, verksam vid socialmedicinska institutionen i Uppsala, hade tagit fram en plan för en undersökning av de svenska "zigenarna" i Stockholm. Undersökningen skulle innefatta en historisk beskrivning av vad statliga och kommunala myndigheter gjort och gjorde för "zigenarnas" rehabilitering. Undersökningen skulle även

---

¹³¹ Brev från professor Ragnar Berfenstam vid Socialmedicinska institutionen till John Takman, dat 1962-05-18, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, volym A:7. Brev från John Takman till professor Ragnar Berfenstam vid Socialmedicinska institutionen, datum 1962-05-28, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, volym A:7.

¹³² Brev från John Takman till professor Ragnar Berfenstam, vid Socialmedicinska institutionen i Uppsala, dat 1962-06-16, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7; "Utkast till undersökning, Zigenarna i Stockholm" datum 1962-06-16, Stockholm stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7.

omfatta en antropologisk – genetisk – demografisk undersökning samt en socialmedicinsk undersökning som skulle företas av läkaren John Takman, som då var verksam i barnavårdsnämnden i Stockholm.¹³³

AMS fattade efter ett antal förhandlingar med professor Berfenstam beslut om att ge Uppsala universitets socialmedicinska institution i uppdrag att i samarbete med Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet och Nordiska museet i Stockholm, verkställa en undersökning av romer i Stockholm. Enligt beslut av AMS skulle undersökningen tjäna som underlag för ”arbetsvårdsåtgärder” och genomföras i enlighet med en plan som presenterades i en PM. Undersökningen skulle omfatta 200 personer.¹³⁴ I PM:et framfördes uppfattningen att det var svårt att yrkesanpassa vuxna romer och ge dem ett arbete ”som passar deras egenart och förutsättningar.” Det krävdes en grundlig undersökning av romers hälsostatus och övriga faktorer för att kunna genomföra effektiva åtgärder för romers yrkesutbildning och arbetsanskaffning.¹³⁵

Socialmedicinska institutionen skulle enligt planen göra en allsidig socialmedicinsk undersökning av varje romsk person i Stockholm. Institutionen skulle ta fram en social- och medicinsk anamnes genom att undersöka journaler från sjukvårdsanstalter, socialregisterakter, upplysningar från skolmyndigheter, yttranden från arbetsgivare och ungdomsvårdsskolor, utdrag ur

---

¹³³ Brev till Generaldirektör Bertil Olsson, Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen av John Takman, datum 1962-07-19, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7.

¹³⁴ AMS (1962) ”Ang socialmedicinsk undersökning av i Stockholmsområdet boende zigenare avsedd som underlag för arbetsvårdande åtgärder” Dnr V 599/62, Beslut 1962-11-16, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7.

¹³⁵ AMS (1962) ”Ang socialmedicinsk undersökning av i Stockholmsområdet boende zigenare avsedd som underlag för arbetsvårdande åtgärder”, Bifogad plan till beslut om socialmedicinsk undersökning, ”P.M rörande en socialmedicinsk-genetisk- sociologisk undersökning av Stockholmsområdets zigenare” dat 1962-11-04, Dnr V 599/62, Beslut 1962-11-16, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7.

kontrollstyrelsens¹³⁶ register samt utdrag ur straffregister. Kroppslig status och information om hygien skulle också tas fram. Det innefattade rutinundersökningar, ergonomiska undersökningar, EKG och statistiska uppgifter. Psykisk status identifierades också som viktig information att ta fram. Det handlade om en bedömning av socialgrundsinställning, motivation, samarbetsvilja, grad av alkoholisering med mera.

Genetiska institutionen skulle göra en genetisk undersökning. Enligt planen skulle institutionen göra blodundersökning och urinundersökning. Institutionen skulle fastställa ögonfärg, hårfärg, öron lob, bestämning av digital hår, mäta huvudindex och handavtryck samt göra en bedömning av muskelutveckling och grov kraft.

Nordiska museet skulle ta fram uppgifter om bostäder, yrkesutövning, inkomstförhållanden, kostvanor och dagsrytm innefattande relation mellan arbete, vila och förströelse. Vidare skulle museet ta fram information om hygien, seder och bruk, skolutbildning, läsvanor och bildningsgrad, kulturkontakt samt "zigenarnas önskemål inför framtiden."¹³⁷

Vidare skulle en *socialvårdsläkare* genomföra en sociologisk undersökning.¹³⁸ Resultatet av undersökningen skulle redovisas

---

¹³⁶ Kontrollstyrelsen var ett [ämbetsverk](#) som existerade mellan 1909 och 1970. Det hade tillsyn över "de accisspliktiga näringarna" (de som betalade tillverknings- och omsättningsskatter). Med [Brattssystemets](#) införande 1919 blev det ansvarigt för alkohollagstiftningens tillämpning, särskilt [systembolagens](#) verksamhet. Ämbetsverket uppgick den 1 januari 1971 upp i det nybildade [Riksskatteverket](#), Nationalencyklopedin (1995) uppslagsord *Kontrollstyrelsen*.

¹³⁷ AMS (1962) "Ang socialmedicinsk undersökning av i Stockholmsområdet boende zigenare avsedd som underlag för arbetsvårdande åtgärder", Bifogad plan till beslut om socialmedicinsk undersökning, "P.M rörande en socialmedicinsk-genetisk-sociologisk undersökning av Stockholmsområdets zigenare."

¹³⁸ AMS (1962) Ang socialmedicinsk undersökning av i Stockholmsområdet boende zigenare avsedd som underlag för arbetsvårdande åtgärder", Bifogad plan till beslut om socialmedicinsk undersökning, "P.M rörande en socialmedicinsk-genetisk- sociologisk undersökning av Stockholmsområdets zigenare" sid 1-2, Dnr V 599/62, Beslut 1962-11-16, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7

till AMS dels i ett utlåtande för varje enskild person från Socialmedicinska institutionen i Uppsala, dels i en sammanfattande redogörelse från Socialmedicinska institutionen, Nordiska museet och Genetiska Institutionen.¹³⁹

Zigenarundersökning i Stockholm 1962-1963

Forskarna skrev en summarisk rapport till AMS om hur arbetet med undersökningen av romer i Stockholm hade bedrivits. Inledningsvis underströks att AMS visserligen var intresserad av att få en undersökning som kunde användas som underlag för arbetsvårdsåtgärder. Det innebar att undersökningen skulle fokusera på de romer som hade bostads- och sysselsättningsproblem. Ur vetenskaplig synpunkt var det dock motiverat att samtliga romer skulle undersökas:

”Från vetenskaplig synpunkt var det naturligtvis av värde att samtliga zigenare kom med i undersökningen, alltså även de som nu hade acceptabla bostäder och sedan många år hade ordnade arbetsförhållanden”.¹⁴⁰

Av rapporten framgår att samtliga romer som hade registrerats av zigenarkonsulenter i Stockholm hade undersökts. Vidare hade även familjegrupper från Finland och Spanien, vilka under pågående undersökningsperiod hade flyttat till Stockholm, undersökts.¹⁴¹ Det innebar att 328 personer var föremål för en undersökning där ett 20-sidigt journalformulär med detaljerade frågor hade utarbetats. Bland de uppgifter som samlades in var

¹³⁹ AMS (1962) ”Ang socialmedicinsk undersökning av i Stockholmsområdet boende zigenare avsedd som underlag för arbetsvårdande åtgärder”, Bifogad plan till beslut om socialmedicinsk undersökning, ”P.M rörande en socialmedicinsk-genetisk- sociologisk undersökning av Stockholmsområdets zigenare”, sid 4, Dnr V 599/62, Beslut 1962-11-16, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7

¹⁴⁰ Takman (1963) *Zigenarundersökningen 1962-1963, Stockholmspopulationen, en summarisk rapport*, sid 5, Stockholms stads arkiv, Zigenarsektionen, D2 a:1.

¹⁴¹ Takman (1963) *Zigenarundersökningen 1962-1963. Stockholmspopulationen, En summarisk rapport*, sid 5, Stockholms stads arkiv, Zigenarsektionen, D2a:1. I avsnittet *Zigenarsektionen i Stockholm* beskrivs sektionens kartläggningar av romer.

namn, adress och släktskap. Även rastillhörighet, med avseende på om personerna i fråga var "helzigenare", "halvzigenare" eller "icke-zigenare" registrerades samt i vilket land personen ifråga var född. Koder för social-, yrkes-, inkomst, utbildnings- och bostadsklass samt information om personen hade utnyttjat något av samhällets service som hälsokontroller, folktandvård, institutioner som ålderdomshem, spädbarnshem och fått vaccinationer ansågs viktiga. Uppgifter om körkort, militärtjänst, eventuellt straff, rättspsykiatriska undersökningar och fylleriförseelser behövdes. Likaså ansågs frågor om skolgång, bildningsnivå, socialt engagemang i föreningsliv, arbetsliv och familjeliv angelägna. Man samlade in uppgifter om bostadsförhållanden – både nutida och dåtida. Vidare efterfrågade journalformuläret information om kostvanor, med begäran om svar om bland annat ammande och daglig kost. I journalformuläret samlades även in uppgifter om sömnvanor, hälsotillstånd och resultat från olika provundersökningar. Vidare skulle information om psykisk status, begåvning, emotionell struktur, social grundinställning och kroppshygien fyllas i. Varje person skulle i formuläret tilldelas ett Z-nummer och ett familjegrupsnummer.¹⁴² Ett foto skulle tas på varje person, med 8 kopior.¹⁴³

Dessa uppgifter strukturerades med ett utförligt kodningsschema. Materialet skulle in i hålkort för en statistisk bearbetning.¹⁴⁴ Undersökningarna utfördes på S:t Görans sjukhus och i romers bostäder. Två personer, som var på Södersjukhuset för att behandlas för akuta besvär, hade undersökts i samband med behandlingen.¹⁴⁵

¹⁴² Journal, Zigenarundersökningen 1962-1963, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:4.

¹⁴³ Takman (1963) *Zigenarundersökningen 1962-1963, Memorandum för jourhavande zigenarexpert*. Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:4.

¹⁴⁴ Kodningsschema, identifieringsuppgifter, *Zigenarundersökningen 1962-1963, Stockholms stads arkiv*, Takmans arkiv Volym A:4.

¹⁴⁵ Takman (1963) *Zigenarundersökningen 1962-1963, Stockholmspopulationen, en summarisk rapport*, sid 5, Stockholms stads arkiv, Zigenarsektionen, D2 a:1.

168 personer som hade kommit i kontakt med forskarna och var över 15 år, hade i samband med omfattande läkarundersökningar lämnat blodprov och urinprov mot en ersättning av 25 kronor i silverfemmor. I rapporten poängterades att silverfemmor inte hade givits för att ”zigenarna är mera roade av pengarna i sådan form än andra människor, men därför att detta på något sätt markerade att blodproven var en särskilt viktig del i undersökningen.” Flera personer fick också i samband med undersökningen omedelbar behandling för olika sjukdomar.¹⁴⁶

Av rapporten framgår att de personer som undersökningen behövde komma i kontakt med kunde ha en negativ hållning till själva undersökningen. Detta löstes av på följande sätt:

”För att inte där igenom en opersonlig kallelse eller genom ett telefonsamtal riskera att vi mobiliserade en avvisande attityd, som det senare kunde bli svårt eller omöjligt att vända i samarbetsvilja, gjorde jag alltid dessa hembesök utan förvarning. Det visade sig vara välmotiverad inledning till den socialmedicinska undersökningen. Alla hade inte förståelse för vår uppfattning att deras personliga erfarenheter var av värde för de övrigas rehabilitering. Däremot var samtliga lyhörda för det vetenskapliga argumentet att en undersökning som denna skulle bli missvisande om en del av populationen utelämnades.”¹⁴⁷

I rapporten redovisas hur många som definierades som ”helzigenare”, ”halvzigenare”, ”trekvarztzigenare”, och ”icke-zigenare”. Med de senare avsågs personer som var gifta med ”zigenare”. I rapporten presenterades ett register över personer

---

¹⁴⁶ Takman (1963) ”Zigenarundersökningen 1962-1963, Stockholmspopulationen, en summarisk rapport” av John Takman, sid 7 och 19, Stockholms stads arkiv, Zigenarsektionen, D2 a:1.

¹⁴⁷ S:t Görans sjukhus (1963) ”Zigenarundersökningen 1962-1963, Stockholmspopulationen, en summarisk rapport” av John Takman, sid 8-9, Stockholms stads arkiv, Zigenarsektionen, D2 a:1

bosatta i Stockholm. Likaså presenterades statistik över personernas skolgång, bildningsgrad, yrkesverksamhet, bostadsanamnes, somatisk anamnes, psykisk status, samt utförliga beskrivningar av personer. Varje person tilldelades en Z-journal som innehöll ett foto på den person som journalen gällde. Varje journal avslutades med ett utlåtande som skickades till AMS. En kopia av utlåtandet skickades även till zigenarkonsulenterna i Stockholm stad, Socialstyrelsen och Stockholms allmänna försäkringskassa. Utlåtanden avgavs även till lokala myndigheter som barnavårdsnämnder och skolmyndigheter osv.¹⁴⁸ Likaså skickades undersökning till de länsarbetsnämnder inom vilkas områden de undersökta personerna vistades i.

De personer som blev föremål för Zigenarundersökningen 1962-1963 och som beskrevs i Z-journaler, kom efter avslutad undersökning att ingå i socialläkare Takmans egna arkiv. Det angivna skälet var att många av de undersökta fallen förmodades bli aktuella vid socialläkarbyrån.¹⁴⁹

Undersökning av blodgrupper och andra ärftliga blodegenskaper

Som framgår ovan var ett led i undersökningen att genomföra en undersökning av blodegenskaper. Det angivna skälet härtill var att söka fastställa romers rasbiologiska ursprung. Institutionen för medicinsk genetik menade i sin rapport till AMS att en given kunskap var att förekomst av olika blodgrupper visar stora

¹⁴⁸ Socialmedicinska institutionen (1963) "Zigenarundersökningen 1962-1963, kommentarer till undersökningen av Stockholmspopulationen och förslag med kostnadskalkyl beträffande fortsatta undersökningar, dat 1963-05-17, sid 19, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7; Uppsala universitets socialmedicinska institution (1966) "Zigenarundersökningen 1962-1965, Slutrapport den 31 mars 1966 sid 1-2.

¹⁴⁹ Uppsala universitets socialmedicinska institution (1966) "Zigenarundersökningen 1962-1965, Slutrapport den 31 mars 1966 sid 1-2.

”variationer mellan folkgrupper av olika rasligt ursprung”. Institutionen menade dessutom att det fanns goda grunder att anta att romer ”ur arvsbiologisk synpunkt är att betrakta som en ganska sluten grupp med ringa utbyte av arvsanlag med den svenska populationen.”

I rapporten framhölls att en analys av blod från den svenska ”zigeniska” populationen visade ”otvetydigt på asiatiskt-indiskt rasursprung”. Vidare rapporterades det att i flera europeiska länder hade blodgruppsundersökningar av romer genomförts. Syftet med dessa undersökningar hade varit att belysa ”rent etnologiska problemställningar, såsom frågan om zigenarnas ursprung, graden av blandning med andra folkgrupper etc”.

I det som kom att utgöra slutrapport från undersökningen av romer i Stockholm, konstaterades det att det hade varit värdefullt att Institutionen för medicinsk genetik hade varit inkopplad i undersökningen:

”Tack vare att institutionen för medicinsk genetik var inkopplad i vår undersökning och till skillnad från andra institutioner har som regel att spara blodserum, urinprov etc., är vi nu i den gynnsamma situationen att samtliga prov finns bevarade i djupfrys skick och kan utnyttjas i agglutinationstest och andra laborationer som vi inte fann anledning att inkludera i vårt ursprungliga undersökningsprogram.”

I slutrapporten redovisade forskarna att de avsåg att begära anslag ur forskningsfonder för att med denna blodgruppsundersökning genomföra kompletterande studier. Resultatet av undersökningen publicerades dessutom 1965 i en artikel i tidskriften *Acta Genetica et Statistica Medica*. I artikeln specificerades från vilka länder de personer kom som svenska romers blod hade jämförts med: Ungern, Jugoslavien, Rumänien och Frankrike.

Antropologisk undersökning

I enlighet med planen genomfördes dessutom en antropologisk undersökning. Undersökningen sändes till Institutionen för medicinsk genetik på Uppsala universitet.¹⁵⁰ Vad den antropologiska mätningen kom fram till presenterades inte i rapporten, utan framlades i en artikel av docent Lars Beckman och socialläkaren John Takman. I artikeln introducerades de som verksamma vid Institutet för medicinsk genetik och Socialmedicinska institutionen i Uppsala universitet. Tabeller visade hur ögonfärg, hårfärg och mått på kroppsdelar fördelade sig mellan romer och svenskar. Vidare presenterades fotografier på romska kvinnor och män i profil. Några av de slutsatser som framställdes var att en övervägande majoritet av romer hade mörkt hår och mörka ögon, att romer var kortare än svenskar, att många romer vägde mer än svenskar och att romers skallindex var större än svenskars.¹⁵¹

Förslag på fortsatta undersökningar

Socialmedicinska institutionens rapport till AMS innehöll förslag på bland annat följande åtgärder: näringsbidrag för att starta eget, bostad i framförallt moderna småstugor, korta sommarkurser, långsiktigt omskolningsprogram för yngre och medelålders romer och korttidsläger av internatkaraktär för de personer som var musiker.¹⁵² I en PM till AMS framställdes ekonomiska beräkningar beträffande en fortsatt undersökning av

---

¹⁵⁰ Något om att materialet inte synes vara bevarat eller går att spåra enligt arkivarie vid Uppsala universitet, mejl inkommet.

¹⁵¹ Beckman och Takman (1965) "On the Anthropology of av Swedish Gypsy Population" i *Hereditas* 53, 272-280, 1965.

¹⁵² Socialmedicinska institutionen (1963) "Zigenarundersökningen 1962-1963, kommentarer till undersökningen av Stockholmspopulationen och förslag med kostnadskalkyl beträffande fortsatta undersökningar, dat 1963-05-17, sid 19-25, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7.

romer i Stockholm, men också av romer i övriga delar av landet. Det angivna syftet var att ”lägga grund för rehabiliteringsåtgärder i de enskilda fallen och för liknande åtgärder för zigenarna som grupp.” Vidare framhölls att en sådan undersökning skulle vara ett betydelsefullt bidrag till vetenskapen:

”Det är självklart, att vi dessutom har förväntningar om intressanta och praktiskt användbara vetenskapliga resultat som en biprodukt av undersökningen. Dessa förväntningar har stegrats under den undersökningsetapp som genomförts.”¹⁵³

I rapporten konstaterades att 12 personer i Stockholm hade genomgått en psykologisk anlagsundersökning, vilket ansågs otillräckligt. Åtminstone 50-talet personer borde, enligt rapporten, undersökas. En fortsatt genetisk undersökning behövde däremot inte genomföras, då den hittillsvarande undersökningen hade gett entydiga resultat. Dessutom ansågs en fortsatt genetisk undersökning fördyra hela undersökningen då den skulle behöva förläggas till en sjukhusmiljö. En fortsatt undersökning skulle enligt rapporten kartlägga en population bestående av 600 personer fördelade på 200 familjegrupper. På så sätt kunde undersökningen fullständigt kartlägga ”samtliga helzigenare, samtliga icke-zigenare, som är gifta med helzigenare och samtliga halvzigenare, trekvartszigenare och liknande.”¹⁵⁴

En undersökning av hela zigenarpopulationen skulle enligt PM ge ett intressant underlag för att jämföra den alltjämt nomadiserande populationen med den urbaniserade, men

---

¹⁵³ Socialmedicinska institutionen (1963) ”Zigenarundersökningen 1962-1963, kommentarer till undersökningen av Stockholmspopulationen och förslag med kostnads kalkyl beträffande fortsatta undersökningar, dat 1963-05-17, sid 3, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7.

¹⁵⁴ Socialmedicinska institutionen (1963) ”Zigenarundersökningen 1962-1963, kommentarer till undersökningen av Stockholmspopulationen och förslag med kostnads kalkyl beträffande fortsatta undersökningar, dat 1963-05-17, sid 4, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7.

framförallt för att belysa etapperna i utvecklingen från den ena nivån till den andra.¹⁵⁵

Undersökning av romer i hela landet

Uppsala universitets socialmedicinska institution fick förnyat uppdrag att genomföra en undersökning av romer i hela landet. Av institutionens redovisning av uppdraget till AMS framgår att undersökningen kom att genomföras i enlighet med planen samt hur undersökningen tidigare hade genomförts i Stockholm. Institutionen presenterade med rapporten detaljerade tabeller över hur hela den romska populationen fördelade sig efter raskategorierna "helzigenare", "halv-zigenare" och "icke-zigenare". Tabell presenterades vidare för hur ålder fördelades sig mellan icke-zigenare, svenska zigenare, spanska zigenare, finska zigenare och övriga. Vidare presenterades tabeller över hur de undersökta personerna fördelade sig efter län, civilstånd, kön, huruvida de var vaccinerade eller inte, klädsel på "svenskt vis" eller "zigeniskt vis", antalet terminer i grundskola, läs- och skrivkunnighet osv. Institutionen presenterade sammantaget 40 tabeller i sin redovisning av arbetet till AMS.¹⁵⁶

Zigenarsektionen i Stockholm 1959-1997

En av Zigenarutredningens (SOU 1956:43) slutsatser var att en av de viktigaste förutsättningarna för att romer skulle få tillgång till både skolgång och arbete, var att de fick tillgång till en bostad. Lika viktigt var också att kommuners, fastighetsägares

---

¹⁵⁵ Socialmedicinska institutionen (1963) "Zigenarundersökningen 1962-1963, kommentarer till undersökningen av Stockholmspopulationen och förslag med kostnadskalkyl beträffande fortsatta undersökningar, dat 1963-05-17, sid 4, Stockholms stads arkiv, Takmans arkiv, Volym A:7.

¹⁵⁶ Takman, John (1966) *Zigenarundersökningen 1962-1965. Slutrapport den 31 mars 1966. Undersökning utförd på uppdrag av Arbetsmarknadsstyrelsen genom Uppsala universitets socialmedicinska institution.*

och närboendes ”avvisande hållning” motverkades. Som tidigare beskrivits ansågs inrättandet av en ”zigenarkonsulent” i kommunala verksamheter kunna bidra till en mer positiv hållning bland allmänhet och myndigheter. Zigenarkonsulenterna skulle, förutom att motverka diskriminering, lotsa romer bland myndigheter och andra samhälleliga organ.

1959 bildades det kommunala organet Zigenarsektionen och det anställdes en zigenarkonsulent som hade sin bakgrund som socialvårdsarbetare. Redan 1957 hade dock Stockholm socialnämnd sökt anslag för att anställa en konsulent, men den avslogs med motiveringen att man ville invänta den statliga utredningens betänkande. Avslaget motiverades även med att staden inte skulle vidta åtgärder som skulle kunna öka antalet romer i staden.

När sektionen bildades i maj 1959 bodde ca 200 romer i tältläger på av staden anvisade platser. Fattigdomen var utbredd och många levde på den ytterst marginalen. Levnadsförhållandena var, i jämförelse med övriga invånare i Stockholm, inte rimliga. Verksamheten kom i det inledande skedet att rikta in sig på att lösa bostadsfrågan. Under de första åren var verksamheten inriktad på att iordningsställa lägerplatser med el, vatten och sanitära förhållanden. År 1960 anlades på Stockholms stads fastighetskontors inrådan, ett läger vid Skarpnäck och Flaten, båda söder om Stockholm. Samtidigt påbörjades en försöksverksamhet med provisoriska bostäder i Hammarbytäppan.¹⁵⁷ Därefter ägnade sektionen också tid åt att höja utbildningsnivån och social träning, eller rehabilitering som man sade.¹⁵⁸ I andra städer (bl.a. Malmö och Göteborg) följde man samma mönster.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Ericsson, Lena (2012) *Zigenarsektionen i Stockholms stad 1958-1997*, sid 27, Dnr 2012/1448/DISK. Se mer om romers bostadsförhållanden i kap 7, Gränser för bostad.

¹⁵⁸ Ericsson, Lena (2012) *Zigenarsektionen i Stockholms stad 1958-1997*, sid 5, Dnr 2012/1448/DISK.

¹⁵⁹ Montesino, Norma (2010) *Romer i svensk myndighetspolitik – ett historiskt perspektiv*. Meddelanden från Socialthögskolan 2010:2.

I samband med att Zigenarsektionen lades ned 1997 begärde socialtjänstens sektionschef om undantag från gallringsplikten, enligt 60 § socialtjänstlagen. Begäran motiverades med att Zigenarsektionen var en av de största kunskapsbankerna om romska frågor i Sverige och ett intakt arkiv skulle möjliggöra romsk släktforskning och akademisk forskning om minoritetsgruppen. Vidare framhölls i begäran om undantag att personakterna ” i egentlig mening [inte är socialtjänstakter] eftersom i dem ingår mycket annat material som inte är socialtjänst material.” Anhållan om undantag från gallring tillstyrktes.¹⁶⁰

Historikern Lena Ericsson menar att under den tid som sektionen verkade synes man ha pendlat mellan olika målbeskrivning: Å ena sidan ville man rikta åtgärder för att hjälpa gruppen att få en bostad och lyfta gruppen från diskriminering och analfabetism osv. Å andra sidan ville man också kontrollera gruppen och man var i viss mån säker på att det så kallade ”zigenarproblemet” på något sätt var gruppens eget fel, något som kunde korrigeras genom assimilering och normering.¹⁶¹ Några av de återkommande beskrivningar om romer och som vägledde verksamheten är enligt Ericsson: ”ansvarslöshet”, ”störande levnadsvanor”, ”ålderdomligt livsmönster”, ”självald isolering”, ”okunskap/omognad”, ”illojalitet”, ”avvikande kulturmönster”, ”udda grupper”, ”kriminalitet”.¹⁶² Ericsson menar också, efter genomgång av sektionens handlingar att verksamheten återkommande sökte mer kunskap genom projekt, expert- och samrådsgrupper och liknande organ på olika nivåer, mellan olika parter och med olika

---

¹⁶⁰ Ericsson, Lena (2012) *Zigenarsektionen i Stockholms stad 1958-1997*, sid 41, Dnr 2012/1448/DISK.

¹⁶¹ Ericsson, Lena (2012) *Zigenarsektionen i Stockholms stad 1958-1997*, sid 16, Dnr 2012/1448/DISK.

¹⁶² Ericsson, Lena (2012) *Zigenarsektionen i Stockholms stad 1958-1997*, sid 18, Dnr 2012/1448/DISK.

mål.¹⁶³ Ericsson synliggör att en fråga som ständigt återkommer i sektionens verksamhet är att romers situation inte blev bättre. ”Zigenarproblemet” var lika aktuell 1997 som 1958.¹⁶⁴

Varje aspekt av romers liv var föremål för granskning, åtminstone de romer som var registrerade hos Zigenarsektionen. Även i sina hem utsattes romer för granskningar och omdömen. När tjänstemännen granskade förhållandena i lägren gjordes bedömningar av ordningen både i lägret som helhet och i de enskilda hemmen. Också de personer som hade en lägenhet utsattes för inspektion. I en PM från 1961 *Redogörelse om zigenarnas sätt att existera i respektive läger och lägenhet* bedömdes ordningen enligt skalan ”bra”, ”halvbra” eller ”illa”. Vidare förde sektionen statistik över antal och orsaker bakom klagomål på romska lägenhetsinnehavare. Sektionen hade kontroll på hur romer bodde, om de var inneboende, trångbodda, eller hade en modern lägenhet.

Zigenarsektionen registrerade även skolbarns och vuxnelevers frånvarotimmar, prestationer, intelligens och uppförande. Uppgifterna kom till en början från ett forskningsprogram som finansierades av sektionen. Programmet krävde omfattande information om eleverna och deras familjer samt avsevärd dokumentation och uppföljning. Samtidigt vittnar forskningsprogrammets syftesformulering om att insamling av uppgifter skedde på likvärdighetens bekostad. Zigenarsektionen övertog och bearbetade programmets metoder in i den kommunala verksamheten.

Ericsson har vidare funnit att zigenarsektionen upprättade hundratals personakter över romer som var födda 1881-1980 och

---

¹⁶³ Ericsson, Lena (2012) *Zigenarsektionen i Stockholms stad 1958-1997*, sid 23, Dnr 2012/1448/DISK.

¹⁶⁴ Ericsson, Lena (2012) *Zigenarsektionen i Stockholms stad 1958-1997*, sid 44, Dnr 2012/1448/DISK.

var boende i Stockholm. Akterna omfattar 64 volymer, med allt från några enstaka sidor i varje akt till cirka ett femtiotal. Samtliga akter innehåller personuppgifter och uppgifter om familjemedlemmar, hushållets storlek och bostadens kvalitet. Många akter innehåller läkarjournaler, lönespecifikationer, polisrapporter, barnavårdsärenden och tjänstemäns utlåtanden om individers och familjers levnadsätt samt bedömningar om hur "zigenarna sköter sig". I akterna finns även deklARATIONER, ansökningar om social- och bostadsbidrag, hyreskontrakt och delgivningar om vräkning etc. Ericsson konstaterar att varje upptänklig myndighetskontakt som avsätter dokument dyker upp i akterna. Varje akt innehåller också journalkort där man ibland kortfattat och ibland mycket utförligt på separata ark, beskriver individens situation och kontakterna med Zigenarsektionen samt vilka åtgärder sektionen vidtagit. Kommunens tjänstemän skrev omdömen om familjers och individers personliga egenskaper: "hygglig familj" "i intellektuellt hänseende bedöms mannen som klart överlägsen hustrun", "rätt prydlig flicka", "i emotionellt hänseende tycks ingen av makarna ha något omfångsrikt register."¹⁶⁵

En genomgång av akterna visar även att de personer som beskrivs i akterna har kodats med "Z", "icke Z", och "halv Z". Med jämna mellanrum har tjänstemän på sektionen uppdaterat information om var de personer som finns i akterna bor, även efter att deras ärende hos myndigheten synes vara avslutade. Den sista noteringen om var personer bor är då sektionen läggs ner, 1996.

Förutom personaktsmaterial finns det i Zigenarsektionens arkiv fyra register under beteckningarna "Zigenarläkter i Sverige", "Register över zigenare", "Zigenarundersökningen" och "Kortregister över zigenare". *Zigenarläkter i Sverige upprättades*

---

¹⁶⁵ Ericsson, Lena (2012) *Zigenarsektionen i Stockholms stad 1958-1997*, sid 41, Dnr 2012/1448/DISK.

av Carl Herman Tillhagen och spänner över åren 1947-1962 och innehåller person- och släktuppgifter, inklusive släktträd samt foton. *Register över zigenare* är ett register i listform som gör anspråk på att täcka åren 1955- 1992 och innehåller till och med 1968 uppgifter om romer i Sverige med namn, födelseår, födelseort, mantalsskrivning och civilstånd. Från 1968 finns bara uppgifter om romer boende i Stockholm. Målet med datainsamlingen var att få fullständiga uppgifter om antal familjer, ensamstående, män, kvinnor, minderåriga barn och det totala antalet personer. Dessutom innehåller registret antalet avlidna och födda samt antalet finska "zigenare" och andra utländska "zigenare" och antal därav som inflyttat till Stockholm. *Zigenarundersökningen* är det arkiv som upprättades av Johan Takman 1962 och 1963 i samband med hans undersökning av romers hälsa. Här återfinns också personuppgifter och hälsouppgifter, samt foton omfattande 89 familjer. Undersökningen är inrymd i tre volymer. I registret finns omfattande uppgifter om enskilda personers läskunnighet, hälsotillstånd, tandstatus, skötsel av hem, personliga egenskaper, arbets- och bostadshistorik, begåvning och personliga hygien. *Kortregister över zigenare* är ett kartotek omfattande fem volymer som är organiserat efter släktnamn och kopplat till personakterna.¹⁶⁶

Socialstyrelsen 1960-1980

Åren 1960- 1980 var Socialstyrelsen den centrala myndighet som kommuner vände sig till för att söka den statliga ersättning som utgick för den utökade kommunala kostnad, som var förknippad med att romer skulle få tillgång till bostad. Arbetssätt med register som är uppbyggd efter koden "z" låg också till grund för denna verksamhet. Varje person är i de register som finns i Socialstyrelsens arkiv benämnd med ett "Z", "1/2 Z", "1/4 Z" eller "ej Z" . Som ett led i denna verksamhet

¹⁶⁶ Ericsson, Lena (2012) *Zigenarsektionen i Stockholms stad 1958-1997*, sid 42-43, Dnr 2012/1448/DISK.

inrättade Socialstyrelsen register till persondossier över "zigenare." Finska "zigenare" noterades i ett särskilt register. För varje person upprättades ett kort som med ett Z-nummer är kopplad till ett släkträd. I dessa kort finns det uppgifter om personer som är födda i slutet av 1800-talet till slutet av 1970-talet.¹⁶⁷

Av Socialstyrelsens handlingar framgår att varje aktnummer, med Z och namn, finns angiven på beslut om stöd om ersättning till kommuner. Varje beslut går således att härleda till ett släkträd.¹⁶⁸ Socialstyrelsen har också personakter som innehåller socialstyrelsens beslut. I akterna finns dessutom kommunala handlingar där tjänstemän har noterat ovidkommande bedömningar om personen i fråga, noteringar om den berörda personens relationer till andra romer, beslut om barn som är omhändertagna m.m.¹⁶⁹ Så sent som 1981 upprättade Socialstyrelsen en förteckning över "zigenare" i landet.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ Socialstyrelsen, socialvårdsbyrån, Fvb: 1-3, Riksarkivet.

¹⁶⁸ Se bl.a. protokoll. Sammanträdesdag 12/1 1968, Dnr 5:279 g/67, Socialstyrelsen, socialvårdsbyrån, A III, volym 2.

¹⁶⁹ Personakter, Socialstyrelsen, socialvårdsbyrån, Fva: 1-81, Riksarkivet.

¹⁷⁰ "Förteckning över svenska zigenare" 1981-09, Byrå S, Socialstyrelsen, socialvårdsbyrån, A III, volym 1. Riksarkivet.